

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

České křížovkářské slovníky

Czech Crossword Dictionaries

Diplomová práce

Bc. Ester Klimecká

studijní program Český jazyk a literatura

Praha 2023

Vedoucí práce: Mgr. Michal Škrabal, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. 6. 2023

Jméno a příjmení: Bc. Ester Klimecká

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce Mgr. Michalu Škrabalovi, Ph.D. za jeho odbornou pomoc a cenné konzultace. Dále děkuji Českému svazu hádankářů a křížovkářů za zpřístupnění archivu svazu, který mi byl velmi nápomocný. Konečně jsem také velmi vděčná všem svým blízkým, kteří při mně vždy stáli a stojí, zejména svým rodičům a Jirkovi.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá fenoménem křížovkářských slovníků. Práce předkládá seznam českých křížovkářských slovníků a věnuje se jejich historickému pozadí. V teoretické části je zkoumána struktura těchto slovníků a je hledána jejich pozice v rámci lexikografické typologie. Praktická část je zaměřena na analýzu heslových vstupů a heslářů vybraných křížovkářských slovníků (*Křížovkářský slovník Černovského a Vindušky*; *Křížovkářům do kapsy* od Kramáře a Jelínka). Tyto jsou porovnány s hesláři dvou výkladových slovníků: *Příručního slovníku jazyka českého* a *Akademického slovníku současné češtiny*.

KLÍČOVÁ SLOVA

slovník, metalexikografie, křížovkářský slovník, křížovka, lexikografická typologie, heslář

ABSTRACT

The aim of this master's thesis is to investigate the concept of crossword dictionaries. The thesis provides a list of Czech crossword dictionaries and delves into their historical background. The theoretical section discusses the structure of these dictionaries and explores their position within the lexicographical typology. The practical portion focuses on analyzing the entries found in selected crossword dictionaries (*Křížovkářský slovník* by Černovský and Vinduška; *Křížovkářům do kapsy* by Kramář a Jelínek), comparing them with that of two monolingual dictionaries: the *Příruční slovník jazyka českého* (Handbook of the Czech Language) and the *Akademický slovník současné češtiny* (Academic Dictionary of Contemporary Czech).

KEYWORDS

dictionary, metalexigraphy, crossword dictionary, crossword, lexicographical typology, list of entries

UŽÍVANÉ ZKRATKY

ASSČ – Akademický slovník současné češtiny

ČSHAK – Český svaz hádankářů a křížovkářů (1989-)

KS – křížovkářský slovník

PSJČ – Příruční slovník jazyka českého

SČHAK – Svaz českých hádankářů a křížovkářů (1968-1989)

SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost

OBSAH

ÚVOD.....	9
1 KŘÍŽOVKA A JEJÍ DEFINICE.....	11
1.1 HISTORIE ČESKÉHO KŘÍŽOVKÁŘSTVÍ.....	11
1.2 ČESKÉ KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY.....	13
2 STAVBA SLOVNÍKU.....	17
2.1 UŽIVATEL SLOVNÍKU.....	17
2.2 VÝBĚR HESLÁŘE.....	19
2.3 MAKROSTRUKTURA.....	21
2.4 MIKROSTRUKTURA.....	24
2.5 VÝZNAM A VÝKLAD.....	25
2.5.1 STRUKTURNÍ PERSPEKTIVA.....	26
2.5.2 KOGNITIVNÍ PERSPEKTIVA.....	28
2.5.3 FUNKČNÍ PERSPEKTIVA.....	29
2.6 VÝKLAD.....	30
2.7 METAJAZYK.....	33
3 KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY Z HLEDISKA LEXIKOGRAFICKÉ TYPOLOGIE.....	35
3.1 KŘÍŽOVKÁŘSKÝ SLOVNÍK.....	35
3.2 KŘÍŽOVKÁŘSKÝ SLOVNÍK PRO VAŠI ZÁBAVU I POUČENÍ.....	38
3.3 KŘÍŽOVKÁŘŮM DO KAPSY. SLOVNÍK PRO ZAČÍNÁJÍCÍ I POKROČILÉ LUŠTITELE.....	41
3.4 KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY ONLINE.....	43
3.5 SLOVNÍKOVÁ TYPOLOGIE A MÍSTO KŘÍŽOVKÁŘSKÝCH SLOVNÍKŮ V NÍ.....	45
4 PRAKTICKÁ ČÁST.....	50
4.1 VÝBĚR POPULACE.....	50
4.2 WEB-SCRAPING.....	51
4.3 TAGOVÁNÍ.....	54
4.4 VÝSLEDKY.....	57
ZÁVĚR.....	61

BIBLIOGRAFIE.....	63
SLOVNÍKY.....	63
SEKUNDÁRNÍ ZDROJE.....	64

ÚVOD

Lexikografie je obvykle nahlížena jako lingvistická disciplína, jejíž praxí je tvorba jazykových slovníků různých typů. Jako výchozí slovníkový typ bývá vnímán jednojazyčný slovník výkladový; za jeho zakládající účel je považováno zkoumání lexikálního významu. „Lexikografie je jazykovědný úsek, který podle jistého postupu zpracovává lexikální jednotky, slova a slovní spojení v jednotlivá hesla a sestavuje z nich slovníky různých druhů a typů. Základním druhem je jednojazyčný abecední slovník výkladový, z něhož vycházejí slovníky ostatních typů, tak např. slovníky dvojjazyčné nebo slovníky onomasiologické, ať už typu věcného nebo pojmového, jejichž problematika také souvisí s naším thematem.“ (Filipec 1957: 129).

Výkladové slovníky ovšem představují jen část lexikografické diverzity: historicky platí jednojazyčné slovníky za poměrně nedávny vynález. Jak upozorňuje Franz Hausmann ve své studii *Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart* (1989), za nejstaršími historickými slovníky nepochybně stála touha vyložit jazyk klíčových textů, který v důsledku jazykového vývoje pro současníky již nebyl srozumitelný. Slovníky, které vznikaly už ve starověké Indii 2000 let před naším letopočtem (Hausmann 1989: 2), měly především objasňovat náboženské spisy – vědy psané sanskrtem. Podobná situace se opakovala přibližně o tisíc let později v Číně při recepci kanonických textů Konfucia a později v arabském světě při čtení Koránu (ibid.). Podobnou motivaci koneckonců vykazovaly i mamotreky latinského středověku a další středověké slovníky. Na straně druhé, jak upozorňuje Hausmann (ibid.: 3), ale slovníky plnily rovněž funkci souhrnu poznání o okolním světě – v Číně musela byrokratická elita podstupovat zkoušku, na niž se připravovala memorováním příslušných slovníků; podobně indické slovníky nebyly nutně pouhou „referenční příručkou“, ale i veršovanými knihami vědění, které se indiští vzdělanci učili nazpaměť (ibid.).

Křížovkářské slovníky (dále v textu: KS) jsou pozoruhodné svým eklektickým přístupem k lexikografickému materiálu a ryzím utilitarismem, který z nich činí čistě praktické referenční příručky při luštění křížovek. Tony Augarde označuje křížovkářské slovníky dokonce za nejvíce pragmatické slovníky vůbec (Augarde 1999: 352). Svým rozšířením navíc patří k vysoce populárnímu typu slovníků. Tím spíše je překvapující, že jim dosud nebyla věnována žádná vědecká pozornost ani v České republice, ani v zahraničí, ba dokonce ani v klíčové publikaci *Manual of Specialised Lexicography* (1995) od Henninga

Bergenholtze a Svena Tarpa, která se výlučně věnuje specializovaným a terminologickým slovníkům. Mapování dosud zcela opomíjeného fenoménu křížovkářských slovníků by tedy měl patřit, alespoň z naší perspektivy, mezi hlavní přínos této diplomové práce. V rámci práce byla zhotovena bibliografie všech křížovkářských slovníků, které v České republice vyšly, navíc několik kapitol je věnováno detailnímu popisu stavby vybraných slovníků. V praktické části je posléze porovnán heslář dvou křížovkářských slovníků s dvěma slovníky výkladovými (PSJČ a ASSČ) a lemmata specifická pro křížovkářské slovníky jsou označována a popsána.

Tato diplomová práce se zabývá otázkou, nakolik je diverzitní forma a obsah tzv. křížovkářských slovníků a zda lze tyto slovníky skutečně pokládat za svébytný slovníkový typ. I proto bylo ovšem nutné uvažovat, jakými nástroji tuto variabilitu postihnout. Na jedné straně je podána zevrubná charakteristika vybraných křížovkářských slovníků, v praktické části jsou poté některé rysy – jako překryv hesláře s výkladovými slovníky a charakteristika slovníkových lemmat – analyzovány pomocí kvantitativních metod.

V textu je nejdříve věnována letmá pozornost historii českého křížovkářství a je definován pojem křížovky. Následující kapitoly se poté věnují základním lexikografickým pojmům, jako je uživatel slovníku, výběr hesláře, makrostruktura, mikrostruktura, slovníková perifráze nebo metajazyk. V dalších kapitolách jsou popsány tři tištěné KS a rovněž je věnována pozornost digitálním KS – díky těmto charakteristikám je možné blíže upřesnit pozici KS ve slovníkové typologii. V poslední části diplomové práce je kvantifikována příznakovost hesel v křížovkářských slovnících.

1 KŘÍŽOVKA A JEJÍ DEFINICE

Směrnice pro tvorbu a řešení křížovek publikované v roce 2019 *Českým svazem hádankářů a křížovkářů* definují křížovku jako „vědomostně kombinační úlohu založenou na úplném nebo částečném křížování výrazů vpisovaných po znacích do obrazce a obsahující tajenku.“ (ČSHAK 2019) Pokud ovšem porovnáme moderní definici s tou, kterou *Svaz českých hádankářů a křížovkářů* publikoval v 80. letech, zjistíme, že dříve byly křížovky konceptualizovány daleko více jako jistý kulturně-společenský fenomén: „Křížovka jako tvůrčí slovesný projev je zvláštním druhem umělé hádanky. Uveřejněná v novinách a časopisech patří mezi publicistické žánry. (...) Společenským posláním křížovky je zábavnou formou rozšiřovat znalosti a dovednosti luštitelů i autorů.“ (SČHAK 1980: 5). Ve směrnicích z 80. let je zdůrazňováno tzv. společenské poslání křížovky: křížovky jsou vnímány jako činnost umožňující mentální rozvoj, které by mělo odpovídat verbální vyjadřování. Doboví autoři upozorňují, že každý výraz užitý v křížovce musí být v souladu s pravopisnou normou, dále ovšem, že se v křížovkách „nepřipouštějí výrazy vulgární, zhrubělé ani argotické“ (SČHAK 1980: 5). Distance od jistých vrstev jazyka koresponduje s vnímáním křížovky jako činnosti, která má luštitelů duševně povznášet. Ve směrnicích publikovaných v roce 2019 naopak zůstává již jen požadavek jazykové normy, jak ji uvádějí normativní příručky (ČSHAK 2019).

V této práci budeme v souladu se směrnicemi ČSHAK (2019) křížovky chápat jako kombinační úlohu, která je založená na vpisování grafémů do mřížky. Podobně bereme ohled na pojmy týkající jednotlivých částí křížovky, které svaz rovněž definoval. Jak směrnice upozorňují, křížovky se skládají ze tří typů tzv. výrazů. Předně se jedná o „výraz legendový“, tedy pokládanou otázku. V této práci ovšem upřednostňujeme užívání jednoslovného pojmu *legenda* namísto „výraz legendový“. Druhým prvkem křížovky je tzv. „výraz vpisovaný“, který se získá vyluštěním výrazu legendového a zapisuje se do obrazce. Pojem *vpisovaný výraz* v této diplomové práci přejímáme. Posledním je „výraz tajenkový“, tedy řešení vyluštěné hádanky. V naší práci opět upřednostňujeme jednoslovný pojem *tajenka*.

1.1 HISTORIE ČESKÉHO KŘÍŽOVKÁŘSTVÍ

Křížovky mají v Čechách a na Slovensku dlouhou tradici. Tato populární zábava je samotnými křížovkáři označována za typ tvůrčí slovesnosti, který má odhalovat obsažnost slovní zásoby národního jazyka a zušlechťovat tak projev mluvčích: „...[autor se] má

orientovat na to, aby jeho tvorba dokumentovala bohatost našeho jazyka, pestrost a jemnost výrazových prostředků, jimiž se vyjadřují významové rozdíly a současný stav mluveného i knižního projevu.“ (SČHAK 1980: 18). Křížovky jsou tak rámovány nejen jako volnočasová činnost, ale také jako příspěvek k pěstování kultury vyjadřování.

Ohledně historie křížovek a zejména jejich historickém počátku se vedou četné spory: *Svaz českých hádankářů a křížovkářů* dokládá, že první křížovku zveřejnila Milada Antošová z Modřan v časopise *Zlatá Praha* v roce 1899 (SČHAK 1980: 3). V anglosaském prostředí je ale i nadále považována za první publikovanou křížovku na světě ta, která se objevila v amerických novinách *New York World* v roce 1913 a jejímž autorem je Arthur Wynne (Raphel 2018: 24). Ve 20. letech 20. století zažívají křížovky v USA výrazný vzestup, v roce 1925 je pak tento fenomén z Ameriky přivezen na naše území československými fotbalisty (SČHAK 1980: 3). Proto je výraz „křížovka“ v tomto období doplňován přívlastkem „americká“. Nutno poznamenat, že importovaná móda křížovek na našem území navazovala na dlouholetou tradici hádankářství: už v 19. století se v českých beletristických časopisech objevují hádankářské rubriky, v roce 1902 dokonce začíná vycházet první specializovaný hádankářský časopis *Český hádankář*, existující až do roku 1941 (Vinárek 1954: 17–18). V roce 1909 je založen *Klub českých hádankářů*, později začínají vycházet i další hádankářské a křížovkářské časopisy, krátkou dobu (v r. 1929) existuje dokonce i teoretický časopis *Hádankářský obzor* (ibid.: 18).

Vlivem politického klimatu dochází v roce 1948 ke kolektivnější organizaci volného času (Franc a Kvapík 2010: 627–628). Napříč zájmovými činnostmi docházelo k rušení lokálních organizací, jejichž působení bylo přeměřováno pod masové organizace, jako bylo např. *Revoluční odborové hnutí* (ROH) a *Československý svaz mládeže* (ibid.: 627). Podobně byla postihnuta i komunita křížovkářů a hádankářů: v roce 1948 jsou existující organizace rozpuštěny a je ustanoven jediný, celonárodní *Klub hádankářů a křížovkářů*, který se stává také vydavatelem jediného povoleného specializovaného časopisu *Hádanka a křížovka* (Vinárek a Švesták 1968). Pro nové politické uspořádání byla ale také charakteristická relativně stabilní finanční podpora zájmových klubů, včetně sponzorování specializovaných časopisů – státní podpora pak mnohdy vedla i k nebývalému rozvoji těchto oborů. „V tomto smyslu se jí [zájmové činnosti] také v některých konkrétních oborech podařilo uhájit i získat vynikající pozice přinejmenším ve středoevropském měřítku. Z tradičních oborů uvedme alespoň hnutí hádankářů a křížovkářů nebo filatelii, která si od poloviny padesátých let opět začala dobývat mezinárodní renomé.“ (Franc a Knapík 2010: 628). Dobový režim nicméně preferoval zájmovou činnost, která nepředstavovala pouze způsob relaxace a umožnění

vlastního sebevyjádření, ale měla také didaktický potenciál (ibid.: 627). I proto začíná být v 50. letech u křížovek zdůrazňována jejich možnost využití při osvětové činnosti: „Příkladem může být třeba činnost kroužku ‚Ostraváci‘ závodního klubu Vítkovických železáren Kl. Gottwalda, v němž nalézají po práci ušlechtilou zábavu ostravští horníci, horničtí učni, brigádníci, dělníci a úředníci. O jeho činnosti prohlásil předseda závodního klubu u příležitosti turnaje o přebor Ostravského kraje v roce 1952, že z ní mají velkou radost především proto, že poskytuje pracujícím po práci oddech i poučení, učí je lépe myslet – a lepší úsudek a postřeh je potřebný dnes v práci, protože jen kapitalisté nechtěli, aby dělník myslil.“ (Vinárek 1954: 6–7).

V roce 1968 byl zákon o organizování zájmových činností novelizován — na tyto změny pak reagoval *Výbor redakčního sboru Hádanka a křížovka*, který založil *Svaz českých hádankářů a křížovkářů* (Vinárek a Švesták 1968). Tato organizace, pod pozměněným jménem *Český svaz hádankářů a křížovkářů*, existuje dodnes. Svaz kromě vydávání tisků rovněž připravil *Směrnice pro tvorbu křížovek* (SČHAK 1980: 3) a stal se arbitrem pravidel křížovkářských soutěží.

1.2 ČESKÉ KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY

Fenoménu křížovkářských slovníků dosud nebyla věnována žádná vědecká pozornost, a to navzdory tomu, že z lexikografického hlediska tyto slovníky shromažďují unikátní soubor slovní zásoby ve velmi často netypické slovníkové formě. Samozřejmě vůbec existence samotných křížovkářských slovníků vznáší mnoho metalexikografických otázek: jakým způsobem autoři vybírali lexikografická data do svých slovníků? Jakým způsobem byl k heslům vytvořen výklad? Využívají uživatelé křížovkářských slovníků tyto slovníky pouze při luštění křížovek, nebo i v dalších pragmatických kontextech? Tato práce se snaží především postihnout variabilitu ve struktuře KS, otázky týkající se vzniku slovníků nebo kontextů užití KS sahají již nad rámec kapacit této práce.

S nedostatkem vědecké pozornosti souvisí i absence úplné bibliografie všech vydaných českých KS. Níže je vypracován její návrh, založený na archivu ČSHAK, databázi Národní knihovny a doplněn vyhledáváním KS v antikvariátech. Tento seznam ovšem zcela jistě není vyčerpávající a také disponuje jistými významnými informačními mezerami: například nám není znám rok vydání *Křížovkářského slovníku Černovského a Vindušky*, jehož výtisk se nachází v archivu ČSHAK, případně z onomaziologického křížovkářského slovníku *Malý vševěd* se nám dochovaly informace pouze o I. a IV. svazku. Informace o

Slovníčku pro luštitelé od Romana Reisenauera z r. 1969 máme zprostředkované jen z doslovu *Křížovkářského slovníčku* (1971) Miroslava Jelínka. Nicméně již nyní lze konstatovat, že existuje minimálně 21 českých publikačních počinů v oblasti křížovkářských slovníků (pokud počítáme pouze první vydání).

	Název	Autor	Rok vydání	Počet stran	Nakladatel	Druh vydání	Svazky
1.	<i>Křížovkářský slovník</i>	C. P. Černovský a J. Vinduška		112	Zmatlík a Palička		
2.	<i>Slovníček pro křížovkáře</i>	Otakar Jiřík	1926	32			
3.	<i>Malý vševěd, sbírka názvoslovná zejména pro potřebu křížovkářů</i>	Petr Pospíšil	1926	127	Nákladem Křížovkáře	2. vydání	svazek I.
4.	<i>Malý vševěd, sbírka názvoslovná zejména pro potřebu křížovkářů</i>	Antonín Rösler	1931		Nákladem Důvtipu		svazek IV.
5.	<i>Příručka pro luštitelé a skladatele křížovek</i>	Guido Langhans	1943	64			
6.	<i>Slovníček pro luštitelé</i>	Roman Reisenauer	1969		Nákladem časopisu Kviz		
7.	<i>Křížovkářský slovníček</i>	Miroslav Jelínek	1971	143	KV SČN		
8.	<i>Abeceda křížovkára</i>	Ján Belička	1973	375	Obzor (SK)	1. (poté následovalo dalších 5 vydání)	
9.	<i>Křížovkářský slovník. Pro vaši zábavu i poučení</i>	Vítězslav Koudelka, Miroslav Káňa	1985	347	Ostrava: Severomor. KV Čes. svazu novinářů		
10.	<i>Křížovkářům do kapsy. Pro začínající i pokročilé luštitelé.</i>	V. Kramář, Z. Jelínek	1992	237	Spektrum		
11.	<i>Křížovkářský slovník. Pro vaši zábavu i poučení</i>	Vítězslav Koudelka, Miroslav Káňa; [Spoluprac.] Jaroslav Bobek... [aj.]	1992	431	Brno: KIRA,	4., dopl. a rozš. vyd., v nakl. KIRA 1. vyd.	
12.	<i>Můj křížovkářský slovník</i>	Pavel Veselka	1993	124	Frýdek–		

					Místek: Pliska		
13.	<i>Křížovkářský slovník</i>		1999	583	Litvínov: Dialog,	2. vydání	
14.	<i>Křížovkářský slovník. Zeměpisné názvy</i>	Josef Šach	1999	205	Praha: Beta–Dob- rovský		
15.	<i>Můj křížovkářský slovník</i>	Veselka, Pavel	2001	435	Frýdek– Místek: Pliska	3. vydání	
16.	<i>Velký křížovkářský slovník</i>	Karel Čálek	2002	1152; 1056	Praha: Ottovo nakladatel- ství – Cesty		2 svazky
17.	<i>Křížovkářský slovník. Pro luštitelé křížovek s doplňky</i>	Jiří Cibulka	2003	696	Liberec: Gen	1. vydání	
18.	<i>Křížovkářský slovník. Pro luštitelé křížovek s doplňky</i>	kolektiv	2004	800	Liberec: Gen	2. vydání	
19.	<i>Velký křížovkářský slovník</i>	Radim Zdráhal	2005	875	Olomouci: Votobia		
20.	<i>Náš křížovkářský slovník</i>	Karel Pliska a Karel Pliska ml.	2006	511	Frýdek– Místek: Pliska		
21.	<i>Nový křížovkářský slovník</i>	Karel Čálek	2009	1239	Praha: Plot		
22.	<i>Křížovkářský slovník. Téměř 250 000 ekvivalentů</i>	Jan Novotný–Kuzma	2011	1248	Praha: Ikar		
23.	<i>Křížovkářský slovník dvousvazkový</i>	Jan Novotný–Kuzma	2017	1109; 1117	Praha: Euromedia		2 svazky

Přestože by bylo užitečné uvést reflexi lexikografické metodologie samotných autorů křížovkářských slovníků, texty, které by tento fenomén podrobněji mapovaly (až na výjimky) absentují. Miroslav Jelínek ve svém úvodu ke *Křížovkářskému slovníčku* (1971) vysvětluje, že daný slovník vznikl z osobní kartotéky jeho otce, kterou autor uspořádal a doplnil podle otcovy metody – metodu ovšem již dále nepřibližuje (Jelínek 1971: 5). Velice příznačné je, že v úvodu *Příručky pro luštitelé a skladatele křížovek* z r. 1943 od Guido Langhansse není věnována žádná pozornost metodě sestavení křížovkářského nomenklátoru. Naopak několik

stran úvodu osvětluje různé druhy křížovek a způsoby jejich luštění (Langhans 1943: 2–9). Jednu z výjimek představuje kritická recenze *Slovníku pro každého křížovkáře* (Chromý 2014) zveřejněná na webu *Českého svazu hádankářů a křížovkářů*. Zde Zdeněk Chromý, předseda *Odborné křížovkářské komise ČSHAK*, v rámci kritického hodnocení slovníku shrnuje i vizi korektního křížovkářského slovníku z pozice svazu. Chromý vnímá jako rys hodnotného díla faktickou správnost hesel (kterou ovšem u vydaného *Slovníku pro každého křížovkáře* postrádá), vyhýbání se lexikografickým pleonasmům (zejména uvedení individuálních hesel jak pro sg., tak pro pl., např. *dvojhlavé svaly – BICEPSY, dvojhlavý sval – BICEPS*), konečně také systematičnost slovníku, která se projevuje např. v uspořádání víceslovných hesel podle podstatného jména, nikoliv podle adjektiva.

Dvě recenze týkající se britských křížovkářských slovníků napsal také Tony Augarde pro odborný lexikografický časopis *International Journal of Lexicography* (Augarde 1999, Augarde 2001). Zde autor recenzuje *The Oxford Crossword Dictionary* (1998) a *Chambers Crossword Dictionary* (2000). Recenzovaným KS vytýká absenci typických křížovkářských výrazů – chybí hesla jako např. *antiestablishmentarianism*, *Jarlsberg*, *pear-shaped* (Augarde 1999); dále nedostatečnou přehlednost (Augarde 2001) a vesměs nedostatečné pokrytí slovní zásoby (*ibid.*).

Z reflexe poskytnuté ve zmíněných recenzích je patrné, jaké očekávání mají poučení uživatelé tohoto typu slovníků: vyžadují přehlednost, faktickou správnost hesel, jejich relevanci, a nakonec i vyčerpávající pokrytí „křížovkářské slovní zásoby“. Níže se budeme zabývat otázkou, jak variuje forma a lexikografický obsah slovníkových děl, které se označují za KS, a jak lze tuto variaci postihnout metalexikografickými teoretickými pojmy.

2 STAVBA SLOVNÍKU

2.1 UŽIVATEL SLOVNÍKU

Petr Kühn ve svém článku *Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten* upozorňuje, že jen sotva lze vycházet z předpokladu užívání slovníku jako jistého druhu komunikační situace a přitom nezohledňovat aspekty jako uživatel slovníku nebo účel užívání slovníku (Kühn 1989: 113). Konkrétní typ slovníku je cenný a užitečný jen pro jistou skupinu uživatelů, je využíván jen v jistých situacích a jen za určitým cílem. Přitom uživatel slovníku zůstával po dlouhou dobu „známým neznámým“ (*bekannter Unbekannter*)¹, protože chyběl empirický výzkum, který by se snažil skutečné uživatele slovníku mapovat (ibid.: 114). Přestože lexikografové disponovali jistou představou modelového uživatele slovníku, pro absenci empirických dat nebylo možné ověřit, zda někteří domněle periferní uživatelé nepředstavují významnější skupinu adresátů, než bylo běžně předpokládáno: „Empirické zkoumání jistě přinese ještě mnohá překvapení: je například docela možné, že uživatel, kterého bychom spíše zařadili na okraj uživatelského spektra, nebo kterého bychom nejdříve ani v zorném poli nevnímali, může být mezi skutečné uživatele slovníku počítán. Například F. Dornseiff (1970: 14) na kritiku své poznámky, že luštitelé křížovek by rovněž mohli hledat pomoc v jazykovědně zaměřeném *Deutschen Wortschatz nach Sachgruppen* (Německá slovní zásoba podle tematických oblastí), namítá následovně: ‚Pokud si ale všichni luštitelé a luštitelky hádanek koupí mou knihu, brzy budu moci vytvořit vylepšené vydání. Specialisté na historickou latinu mi toto přání splnit nemohou.‘“² (Kühn 1989: 114).

Domněnka, že luštitelé křížovek tvoří významnou uživatelskou skupinu jazykových slovníků, včetně výkladových, není zcela neopodstatněná. Při počátečním rozmachu křížovek na počátku 20. století si například v roce 1924 newyorští pracovníci knihoven stěžovali na

¹ Výraz „bekannter Unbekannter“ o uživateli slovníku poprvé užívá Herbert Ernst Wiegand ve svém článku *Nachdenken über Wörterbücher: Aktuelle Probleme* (1977). Zde jako vůbec první upozorňuje na nedostatek empiricky doložených informací o uživateli slovníku.

² „Empirische Nachforschungen werden sicherlich manche Überraschungen bringen: So ist durchaus vorstellbar, daß Benutzer, die man nur am Rande des Benutzerspektrums ansiedeln würde oder die vielleicht gar nicht erst ins Blickfeld geraten, gerade zu den tatsächlichen Wörterbuchbenutzern zählen. F. Dornseiff (1970, 14) repliziert beispielsweise die Kritik an seinem Hinweis, auch die Rater von Kreuzworträtseln könnten in dem auf sprachwissenschaftliche Zwecke angelegten ‚Deutschen Wortschatz nach Sachgruppen‘ Hilfe suchen, folgendermaßen ‚Aber wenn alle Rätselrater und -raterinnen mein Buch kaufen, kann ich bald wieder eine verbesserte Auflage machen. Die Spezialisten für altlateinische Sprachgeschichte können mir diesen Wunsch nicht verwirklichen.‘“

křížovkáře, kteří ve studovnách pro vlastní zábavu zabíraly slovníky a encyklopedie určené (podle knihovny) pro účely studia a práce. V rámci úvahy, jak bránit slovníky před „roji“ luštitelů křížovek, si knihovníci poté kladli otázku, zda může kdokoliv zpochybňovat povinnost knihoven chránit své legitimní čtenáře³ (Raphel 2020: 21).

V samotné křížovkářské komunitě se o užitečnosti vybavení slovníkem při řešení pokročilejších křížovek mluví relativně často, při vytváření křížovek se bohatá osobní knihovna již jeví jako takřka nutnost: „... s přibýváním cizích a méně známých slov v legendách musí luštitel pro překonání všech nástrah náročných autorů sáhnout po slovníku. Jenže není slovník jako slovník a zdatnější křížovkář, luštitel a ještě více autor se již současně neobejde takřka bez celé knihovny nejrůznějších lexikonů.“ (Kramář a Jelínek 1992: 5). Samotné užívání (vesměs slovníkových a encyklopedických) pramenů je s korespondenčním luštěním a tvořením křížovek natolik spjato, že *Český svaz hádankářů a křížovkářů* věnuje této problematice celou jednu přílohu svých směrnic (ČSHAK 2019). Dle Svazu je autor korespondenčních soutěží povinen uvést všechny použité prameny, které by navíc měly být v České republice běžně veřejně dostupné. Pro účely autorských soutěží Svaz vymezuje počet povolených pramenů (50–60 zdrojů), navíc upozorňuje, že každý odborný výraz křížovky musí být doložen právě v těchto pramenech. V závěru směrnice explicitně stanovuje základní a doporučené prameny – mezi těmito se mimo jiné objevují české výkladové slovníky jako *Slovník spisovné češtiny* nebo *Slovník spisovného jazyka českého*, dále *Pravidla českého pravopisu* (vydání po r. 2000), *Akademický slovník cizích slov*, Hallerův *Český slovník věcný a synonymický*, *Slovník českých synonym* (1994), ale také oba slovníky neologismů od Martinové, *Český jazykový atlas*, Hubáčkův *Malý slovník českých slangů* a etymologické slovníky Machka i Rejzka.

Dnes již existují některé studie mapující pragmatické situace, ve kterých jsou slovníky, zejména slovníky výkladové, využívány, včetně užívání slovníku uživatelem ve svém volném čase. Rangelové (2002) v rámci korespondenčního dotazníku (N = 928) odpovědělo na otázku *Užíváte výkladové slovníky češtiny ve svém volném čase, při zábavě (např. luštění křížovek)?* kladně 30,5 % respondentů (n = 283). Tento výsledek svědčí o relativně vysoké integrovanosti výkladových slovníků do volného času dobových uživatelů. Jinými výsledky ovšem disponuje mladší studie, která komparativně srovnává vztah uživatelů

³ „The annual report of the New York Public Library for 1924 gives a tart indictment of the craze. Puzzles have their place, notes the report—,as recreation, in the hospital, or on an ocean voyage or a railway journey, or as a cure for insomnia—’but when ,the puzzle fans‘ swarm to the dictionaries and encyclopedias so as to drive away readers and students who need these books in their daily work,‘ the report sniffs, ,can there be any doubt of the library’s duty to protect its legitimate readers?’“ (Raphel 2020: 21).

k výkladovým slovníkům napříč Evropou, včetně České republiky (Kosem et. al. 2019). Na otázku *In which of the following situations do you use a monolingual dictionary? (V kterých z následujících situací užíváte výkladový slovník?)* (N = 9099) vybralo napříč Evropou 16 % respondentů odpověď „playing word-games“, v české verzi dotazníku vybralo odpověď „hraní jazykových her“ 19,9 % respondentů (N = 146, n = 29) (Kosem et. al. 2019, Škrabal a Štěpánková 2020). To jsou nicméně výsledky značně nižší, než-li uvádí Rangelová. Nakonec na německé a anglické mluvčí byla zaměřena studie Müller-Spitzer (2014). Zhruba 6 % (N = 684, n = 39) respondentů v této studii uvedlo, že užívá slovníky pro jazykové hry, osobní zájem a zábavu.

Žádná ze zmíněných studií zaměřených na kontext uživatele slovníků se nevěnuje výlučně užívání slovníku při luštění křížovek, naopak se používá více generalizujících označení jako „jazykové hry“ nebo „užití slovníků ve volném čase“ – to samozřejmě představuje zásadní překážku ve snaze interpretovat tato data v kontextu zde sledované problematiky. O počtu uživatelů, kteří využívají výkladové slovníky při luštění křížovek, se lze tedy pouze dohadovat. Nicméně předseda ČSHAK Vladimír Jemelík se domnívá, že v Česku alespoň jeden milion obyvatel v jistých situacích luští křížovky (Zajíček, Bejlková a Jemelík 2018). Pokud tento odhad vezmeme v potaz, pak nepůsobí zcela nerealisticky, že např. značná část z populace, která využívá slovník ve volném čase a která se může pohybovat mezi jednou pětinou až téměř jednou třetinou českých uživatelů (dle Rangelová 2002; Škrabal a Štěpánková 2020), jsou právě luštitelé křížovek. Jak ovšem studie naznačují, běžný uživatel výkladový slovník otevírá zejména za účelem produkce a recepce textu – „známý neznámý“ se tedy nakonec relativně shoduje s modelovou představou adresáta tradiční lexikografie.

2.2 VÝBĚR HESLÁŘE

Lexikografie jako aplikovaná věda, která usiluje o popsání lexikonu, stojí nutně před otázkou, kde získat potřebné informace o lexikálních jednotkách. Žádný jednotlivec, ba dokonce ani skupina expertů, nemůže znát každý význam každého slova: jako nejuhodnější strategie se proto zdá založit lexikografické dílo na empirických dokladech daného jazyka (Faaß 2018: 123). Pro účely sestavení slovníku sbírají lexikografové jazykové vzorky již po celá staletí – na empirických dokladech německého jazyka je založen slovník bratří Grimmů, podobně *Oxford English Dictionary*, jehož první svazek vyšel v r. 1884 a který byl ve své době největší sbírkou užívané anglické slovní zásoby (ibid.).

Tvorbu PSJČ zahájila myšlenka po shromáždění národního jazykového bohatství (Weingart 1917) – toto posláním mělo naplnit popsání novočeské slovní zásoby v rozmezí let 1770–1930 (Weingart 1917; Uhlířová 2011). Uskutečnění takového monumentálního projektu bylo nutné podpořit adekvátní „lexikální databází“, v níž by byla novočeská slovní zásoba adekvátně reprezentována (Uhlířová 2011). Excerptní materiál, na základě něhož byl PSJČ vytvořen, zůstává úctyhodným i dnes: excerptce začala r. 1911 a v souhrnu bylo nasbíráno asi 5 500 000 excerptních lístků (Hodura 1935). V pozdějších fázích byl ovšem sběr dat omezen pouze na prameny od r. 1880, starší materiál byl využit pouze v případě, jednalo-li se o tzv. vynikající autory. To urychlilo práce na slovníku a namísto původní diachronní struktury z PSJČ učinilo slovník synchronní (Uhlířová 2011).

Kritérium vynikajícího autora znamenalo, že nejúplněji byla excerptována díla autorů jako byl Čelakovský, Mácha, Erben, Němcová, Hálek, Neruda, Čech, Rais, Vrchlický a Jirásek, byť do excerptních materiálů byla zařazena díla i dalších autorů; mimo toto kritérium byl korpus doplňován i publicistickými texty některých časopisů⁴ (Hodura 1935).

Navzdory rozsáhlé lexikální databázi autoři PSJČ do hesláře nakonec zařazovali primárně spisovné, bezpříznakové lexémy; naopak zařazování archaismů, dialektismů a do jisté míry i termínů do hesláře bylo limitováno (Redakce PSJČ a Kancelář Slovníku jazyka českého 1939)⁵.

Sestavení hesláře pro výkladový slovník 21. století, ASSČ, probíhalo pochopitelně zcela rozdílně. Tzv. hrubý heslář byl vytvořen, alespoň pro úvodní písmena abecedy, pomocí vygenerování apelativ s frekvencí 5 a více ze tří korpusů — SYN2000, SYN2005 a SYN2010 (Kochová a Opavská 2016: 20). Kritérium dobrého autora nahradilo posuzování lexémů na základě frekvence v korpusu. Tento materiál byl dále protříděn na základě čtyř kritérií: odstraněny nebo pouze omezeně zařazeny byly lexémy příznakové, kompozita, „výrazy spjaté s cizím prostředím a vzdálenými kulturami“⁶ a propria a depropriální jednotky (ibid.: 22–23). Rovněž zkratky byly zařazeny pouze ve výběru – v hlavním hesláři ASSČ lze nalézt apelativní zkratky, jejichž „pojmenovací funkci již nelze považovat za sekundární (AIDS, CD, DVD, DNA, DJ)“ (ibid.: 20). Do seznamů ASSČ jsou zařazeny textové zkratky, iniciálové zkratky a některé zkratky značek (ibid.: 25).

⁴ Soupisy všech zdrojů, autorských i publicistických, uvádí Hodura 1935.

⁵ Autoři nezařazovali slova „málo doložená a podezřelá, nebo taková, jejichž existence není úplně jistá“ (Redakce PSJČ a Kancelář Slovníku jazyka českého 1939: 179)

⁶ „Výrazy spjaté s cizím prostředím a se vzdálenými kulturami, zvláště názvy exotických, cizích jídel a potravin, názvy cizokrajných rostlin a zvířat nebo měny cizích států zpracováváme pouze tehdy, pokud se jedná o jevy, se kterými se často setkáváme při cestách do zahraničí, nebo pokud se tyto jevy postupně stávají i součástí naší domácí kultury a zvyklostí.“ (Kochová a Opavská 2016: 23).

ASSČ má tak heslář sestaven primárně z všeobecně rozšířených apelativ, s důrazem na bezpříznakové jednotky (ibid.: 20, 22). Výslovně nezařazuje některé skupiny lexémů: zejména pravidelně tvořené verbální substantiva a další deverbativní deriváty, slova úzce odborná (tj. slova, která se vyskytují pouze ve vysokoškolských učebnicích a odborných publikacích), nebo efemérní výrazy (tedy neologismy, které přetrvávají v jazyku jen po velmi krátkou dobu) (ibid.: 24).

Tomu, jakým způsobem se liší heslář vybraných KS od výše zmíněných výkladových slovníků, se věnuje praktická část této diplomové práce (kap. 4).

2.3 MAKROSTRUKTURA

Makrostruktura slovníku představuje uspořádání heslových slov podle systematického uplatňování jistého pravidla (Čermák a Blatná 1995: 21). Jak autoři Manuálu upozorňují, jako klíč k uspořádání se nejčastěji uplatňuje abecední řazení nebo uspořádání pojmové (věcné), případně řazení kombinované (abecední řazení zahrnující hnízdování, onomaziologický slovník s abecedním rejstříkem) (Čermák a Blatná 1995: 21). Při organizaci slovníku ale mohou být aplikovány i jiné principy: např. ve frekvenčním slovníku rys frekvence heslového slova. V každém případě makrostruktura určuje, pod jakým heslem se lexikografická položka nachází, proto je zásadní, aby princip uspořádání byl uživateli srozumitelný (Hausmann a Wiegand 1989: 336).

Opozice abecedního a pojmového řazení je v lexikografii nicméně významná, protože reprezentuje dva základní způsoby vyhledávání ve slovníku: při sémaziologickém postupu postupuje uživatel od formě k významu (a tedy zná formu lexikální jednotky, nicméně váhá nad jejím významem, pravopisem apod.), naopak při onomaziologickém postupu uživatel podle významu hledá její konkrétní formu (Hladká 2017b). Zatímco na sémaziologickém principu typicky fungují výkladové slovníky řazené abecedně, ale i další, onomaziologický postup zachycují slovníky věcně řazené, slovníky synonym nebo tezaury.

Řazení dle abecedy může být pro systematické uspořádání množiny prvků zvlášť vhodné, protože – jak upozorňuje Wiegand (1989: 374) – všechny abecedy představují konstantní množinu znaků, která je již lineárně uspořádána. Abeceda tak není pouhým inventářem, ale celou organizační strukturou. Tato vlastnost je podle Wieganda (1989: 374) předpokladem toho, aby bylo možné řadit lineární sekvence znaků abecedy (lexikografické jednotky) různými způsoby právě za použití abecedy. Abecední řazení představuje nicméně

zcela arbitrární hledisko, které nezohledňuje žádné další sémantické, slovtvorné nebo morfologické rysy (Čermák a Blatná 1995: 125). Navíc při snaze uspořádat víceslovné heslové položky (např. u frazeologických slovníků) se může pouze abecední kritérium ukázat jako nedostačující: z blízkých idiomatických variací může při aplikaci abecedního řazení vzejít seznam značně diskrétních jednotek, což může být nežádoucí (ibid.). Proto František Čermák ve své stati o frazeologické lexikografii (ibid.) načrtává některé přístupy k řazení frazémů ve slovnících dle abecedního kritéria: buď řazení dle klíčového komponentu (zde se ovšem předpokládá, že lze určit významové těžiště heslového frazému), nebo řazení podle všech autosémantických komponent frazému (to ovšem naráží na neekonomičnost takového postupu, a navíc zcela neodstraňuje problém určení významového těžiště). Za optimální Čermák (ibid.) považuje uspořádání frazémů podle sestupné hierarchie slovních druhů: abecední uspořádání podle substantiva, pokud substantivum chybí, tak podle adjektiva, poté verba a nakonec adverbia. Jedná se hierarchický princip alfabetického řazení založený na slovnědruhové řadě uspořádané podle klesající priority. Tímto principem se Čermák ostatně řídí i v organizaci svého *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (Čermák 1994: 12–13).

Sémaziologický princip v abecedně řazených slovnících narušují tzv. hnízda: sdružení slovtvorně souvisejících lemmat a sublemmat (Čermák a Blatná 1995: 26). Záměrem této praxe je snaha prezentovat vztahy daných slov (Hladká 2017a). Přestože nelze představit celá slovtvorná paradigmata, je možné uvést alespoň jistý výčet odvozenin (Čermák a Blatná 1995: 26). Od hnízdování se dnes nicméně ustupuje.

Jak již bylo řečeno, sémaziologické slovníky postupují od formě k významu. Pokud je nám ovšem z různých důvodů dostupný jenom význam slova, ale nedisponujeme jeho formou (např. pro selhání paměti, nebo při luštění křížovky), řazení sémaziologického slovníku nám při hledání dané jednotky nijak nepomůže. Pro tyto účely existují slovníky onomaziologické (případně také ideografické, věcné, tematické nebo také tezaury), v nichž je řadícím principem pojmový obsah (Hladká 2017b). Otázka praktické realizace takového uspořádání je nicméně obtížná (Čermák 2009: 154).

V českém prostředí patří mezi publikované onomaziologické slovníky předně slovníky synonym: zde jsou v relacích seřazeny synonymní výrazy – starším dílem je *Slovník synonym a fraseologismů* od J. V. Bečky, novější je pak K. Paly a J. Všianského *Slovník českých synonym*, případně *Slovník českých synonym a antonym* komerčního nakladatelství Lingea (Obstová, Tichý a Klégr 2022: 88). Tato díla kombinují řazení pomocí synonymických řad a abecední řazení – jejich organizace je tak přístupná široké společnosti a může fungovat jako i jako praktická příručka např. při produkci textu.

Tezaury, které řadí synonymické řady dle tematického hlediska (byť obvykle disponují i abecedním rejstříkem), musí princip tematického třídění jednotlivých pojmů nejprve vypracovat. Pochopitelně se názory na to, jakou podobu má taková taxonomie mít, často značně liší – jak upozorňuje Čermák (2009: 154) všechny větší tezaury evropských jazyků (německý, francouzský, španělský, ruský nebo nizozemský) mají svůj vlastní systém, který není kompatibilní s ostatními. Rovněž oba české tezaury – Hallerův *Český slovník věcný a synonymický* a Klégrův *Tezaurus jazyka českého* – využívají jiný hierarchický systém pro řazení jednotlivých významových segmentů. Haller využívá ontologii Halliga a Wartburga, která byla navržena v díle *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie* z r. 1963 (Obstová, Tichý a Klégr 2022: 88). Ta všechny pojmy rozvrhuje do systému: (a) vesmír, svět kolem nás; (b) člověk po stránce tělesné a duševní; (c) člověk po stránce společenské a (d) pojmy apriorní (existence, velikost, forma, prostor, čas, příčinnost). Nakonec však Haller svůj velkoryse navržený slovník nedokončil, vydány byly pouze díly obsahující oblasti (a) a (b), oddíly *člověk, bytost společenská* a *člověk a univerzum* (tj. pojmy apriorní) zůstaly nezpracovány (Obstová, Tichý a Klégr 2022: 89). Naproti tomu Klégr vycházel z původního Rogetova plánu klasifikace hesel – ten sestává z šesti tříd (I *Abstraktní vztahy*, II *Prostor*, III *Hmota*, IV *Intelekt: užívání mysli*, V *Volní oblast*, VI *Emoce, náboženství a morálka*), které se dále dělí do 39 sekcí. Jak odhaduje Čermák ve své recenzi (Čermák 2009: 156), tezaurus má ve své hlavní části uvedeno asi 150 000 slov a v rejstříku je zahrnuto kolem 670 000 – takový počet Klégrův tezaurus řadí mezi skutečně velké onomaziologické slovníky⁷.

U křížovkářských slovníků se nejvíce blíží sémaziologickému principu některé slovníky z první poloviny 20. století, které jsou řazeny dle vpisovaného výrazu (heslové slovo), k němuž je přiřazena křížovkářská definice (*Křížovkářský slovníček* z r. 1926, *Křížovkářský slovník* C. P. Černovského a J. Vindušky). Oba zmíněné slovníky nicméně také do organizace hesel zařazují hledisko počtu písmen, čímž se jejich makrostruktura ve výsledku značně liší např. od slovníků výkladových.

I věcné řazení se uplatňuje v některých KS a především v tzv. pomůckách. Objevuje se v křížovkářském lexikonu *Malý vševěd, sbírka názvoslovná zejména pro potřebu křížovkářů* z r. 1926 a slovníku malého rozsahu *Příručka pro luštitelce a skladatele křížovek* od Guido Langhans z r. 1943 nebo v slovenském slovníku *Abeceda křížovkára* od Jána Beličky z r. 1973. Pojmově uspořádané jsou také tzv. křížovkářské pomůcky, které vydává

⁷ Rovněž dostupné online na adrese: <https://beta.najdislovo.cz/>.

Svaz českých křížovkářů a hádankářů od 80. let minulého století: tiskem takto vyšly pomůcky shromažďující pojmy týkající se např. měrových jednotek, chemických prvků a jejich značek, státních poznávacích značek, planet a souhvězdí, vrchů a hor ČSSR nebo nositelů Nobelovy ceny⁸.

Konečně od 70. let 20. století také některé křížovkářské slovníky uplatňují uspořádání hesel podle křížovkářské legendy. Tento způsob organizace inicioval *Křížovkářský slovníček* Miroslava Jelínka z r. 1971, toto uspořádání následoval o deset let později *Křížovkářský slovník* Koudelky a Káni (1985), a reverzní organizace se uplatňuje také u slovníku *Slovník pro každého křížovkáře* z r. 2014 apod. V lexikografické praxi se tomuto uspořádání blíží snad jen tzv. opačné slovníky (*reverse/word-finding dictionaries*) (Obstová, Tichý a Klégr 2022: 87). Ty mají zástupce především v anglickojazyčném prostředí jako např. *Reader's Digest Reverse Dictionary* a představují de facto výkladové slovníky, které však začínají definicí a heslovým slovem naopak končí (ibid.).

2.4 MIKROSTRUKTURA

Mikrostruktura představuje systematicky uspořádaný soubor informací o heslovém slově (tj. vstupu) (Čermák a Blatná 1995: 23; Hladká a Novotná 2017). Uvedené informace ve slovnících jsou lingvisticky relevantní a zahrnují rovinu fonologicko-fonetickou, morfologickou, syntaktickou, stylistickou, sémantickou, pragmaticky-encyklopedickou, případně i informace kvantitativní (frekvence), historické (etymologie) a údaje o mezilexémových vztazích (valence, synonymie, antonymie, typické kolokace, exemplifikace) (ibid.). Ústředním bodem mikrostruktury výkladového slovníku je výklad významu (také výkladová perifráze, slovníková definice), jiné typy slovníků ovšem perifrázi uvádět nemusí (například frekvenční slovník, některé slovníky synonym). Od typu slovníku se odvíjí, jakým způsobem budou informační údaje o hesle „kódovány“ (které značky, zkratky a typografické úpravy zajistí úspornost hesla) a jak tyto informace budou uspořádány (Čermák a Blatná 1995: 23). Autoři ASSČ rozdělují mikrostrukturu hesla na 5 segmentů: (a) záhlaví hesla; (b) významový odstavec; (c) víceslovná hesla, (d) přihnízdovaná hesla a (e) odkazy na jiná hesla (Kochová a Opatská 2016: 28).

Záhlaví hesla v ASSČ obsahuje heslový vstup, včetně ustálených variant lexému, dále možné označení homonymie (římskými číslicemi, např. bar I, bar II), fonetickou výslovnost a gramatickou charakteristiku – slovnědruhové zařazení, případně i další subkategorizace

⁸ Úplný seznam pomůcek je dostupný online, viz: <https://www.cshak.cz/pomucky-0>.

(uvedení vidu u sloves, životnosti či neživotnosti u maskulin) (Kochová a Opatská 2016: 28; Čermák a Blatná 1995: 241), dále u substantiv morfemickou charakteristiku, zejména tvar, na základě něhož lze odvodit i zbylou flexi jména – v češtině tedy obvykle genitiv singuláru, příp. odchylné tvary. V ASSČ je záhlaví rovněž doplněno o etymologické údaje lemmatu.

Významový odstavec obsahuje označení jednotlivých významů (např. v ASSČ označené arabskou číslicí), další tvaroslovnou charakteristikou, údaje o valenci, u termínů obor užití a u příznakových jednotek stylistickou charakteristiku (Kochová a Opatská 2016: 28–29). Je zde pochopitelně vyložen význam lemmatu a perifráze je v některých případech doplněna o paradigmatické jednotky jako synonyma a antonyma (ibid.). Ve významovém odstavci konečně může být také exemplifikace lexému. Ta „konkretizuje strukturní informaci z jiných částí hesla“ (Čermák 1995: 243).

Po významovém odstavci v ASSČ následují tzv. víceslovná hesla, tj. kolokace a frazémy obsahující danou lexikální jednotku (Kochová a Opatská 2016: 29). Níže jsou umístěna přihnízdovaná hesla, slovtvorně blízká lemmatu (Kochová a Opatská 2016: 30). V závěru heslové stati lze nalézt odkazy na jiná hesla, blízká lemmatu gramaticky nebo sémanticky (auto → autíčko) (ibid.).

Heslová stať může být u některých typů slovníků, zejména slovníků výkladových a překladových, značně obsáhlá. Naproti tomu autoři KS volí značně minimalistickou mikrostrukturu hesla – heslová stať KS postrádá jakékoliv gramatické, fonetické, syntaktické a další informace a poskytuje pouze informace sémantické: výkladovou perifrázi, v některých příkladech dále rozlišení homonymie a polysémie a nekonzistentní značení stylistickými markery.

2.5 VÝZNAM A VÝKLAD

Výklad heslových slov stojí u slovníku vždy v centru pozornosti. Německý filolog Johann Adelung (1732–1806) se domníval, že slovník má především zahrnovat ten výklad, který naplní potřeby čtenáře, byť by to nutně nebyl ten, který je bezpodmínečně pravdivý (Agerbo 2018). Až bizarně může z dnešní perspektivy působit definice ryby v jeho slovníku *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, která zahrnuje i takové denotáty jako žáby, raky nebo vodní ptáky: „Ryba (...) 1) v podstatě všeobecné pojmenování jakýchkoliv vodních zvířat, která mají rudou krev, dýchají žábami a nikoliv skrz plíce a jsou opatřeny šupinami. (...) 2) V širším slova smyslu jsou často zahrnována všechna zvířata, která žijí ve vodě, rovněž tedy žáby, raci, plži a mlži, a v katolické církvi je pojmu rozuměno ještě

šířeji a patří do něj i rozličná pozemní zvířata, která se živí rybami, například lysky, které se také mohou požívat během půstu, na rozdíl od masa v úzkém slova smyslu.“⁹ (Adelung 1811). Adelungově přístupu se v jistém ohledu blíží Igor Němec ve své stati o diachronní lexikografii v publikaci *Manuál lexikografie* (Čermák a Blatná 1995). Němec zastává názor, že správný výklad hesla musí být zakotven především v běžném užívání jazyka (a dbát o tzv. kognitivní objektivitu), bez ohledu na možné výhrady ze strany dobové vědy či terminologie. Proto nepovažuje za správný výklad pojmu *hmyz* v SSČ „drobní členovci s třemi páry končetin“, protože v běžném užití bývají do hmyzu zahrnováni i osminozí pavouci (nebo dokonce svinky a stínky patřící mezi mnohonohé korýše). Konkrétně postup SSČ Němec komentuje: „Takovéto ztotožňování lexikálního významu s terminologickým pojmem ovšem zařazuje denotát do odborného, ba vědeckého pojmoslovného systému, ačkoliv v myšlení neoborných mluvčích na takové kognitivní úrovni usouvztažněn není.“ (Čermák a Blatná 1995: 184). Kritériem pro odmítnutí faktické správnosti zde ovšem není nutně ohled na potřeby uživatele, jako tomu bylo v případě Adelunga, ale rozlišování konceptualizace pojmu z hlediska majoritního uživatele a terminologie. Zdá se, že mezi jednotlivými lexikografy může docházet ke značným rozporům: proto níže načrtáme způsoby, kterými se staví ke konceptualizaci významu jednotlivé slovníkářské tradice.

2.5.1 STRUKTURNÍ PERSPEKTIVA

Strukturalistická tradice chápe jazyk a znakové jednotky, z nichž se jazykový systém skládá, systematicky; strukturální vztahy a symetrie hledá také na úrovni lexikonu a lexému. Lexém je vnímán jako „minimální distinktivní a samostatná sémantická forma, kterou lze v důsledku jasného významu a její izolovatelnosti, popř. funkce, nahrazovat jinou,“ (Čermák 2010: 22). Lexém sám sestává jak z nižších jednotek, morfémů a fonémů, tak představuje součást vyšší jednotky, textu a rovněž jazykového systému.

Znakové jednotky nesou (pod svou obvykle arbitrární formou) význam. Lexikální význam je v rámci strukturalismu dále klasifikován na dílčí typy – Renata Novotná (2017) rozlišuje pojmovou/nociální složku (kam patří konceptuální a kolokační význam) a pragmatickou (konotační význam a afektivní význam) složku významu. Čermák (2010:

⁹ „Der Fisch, (...) 1) Eigentlich, eine allgemeine Benennung aller derjenigen Wasserthiere, welche rothes Blut haben, durch Kiemen, nicht aber durch Lungen, Athem hohlen, und mit Floßfedern versehen sind. (...) 2) In weiterer Bedeutung begreift man oft alle im Wasser lebende Thiere, folglich auch die Frösche, Krebse, Schalthiere u. s. f. mit unter dem Nahmen der Fische, und in der Römischen Kirche gehören, in noch weiterem Verstande, auch verschiedene Landthiere dahin, die sich von Fischen nähren, z. B. die Wasserhühner, daher solche auch in der Fasten gegessen werden können; im Gegensatze des Fleisches in engerm Verstande.“

51–52) přebírá klasifikaci G. Leech a jako části lexikální významu rozlišuje (a) konceptuální a (b) asociativní složku (do níž spadá konotační význam, kolokační, sociální, afektivní, reflektovaný a tematický).

(a) **Konceptuální význam.** Také „věcný obsah“, jedná se lexikalizované pojetí denotátu. Jak podotýká Čermák (2010), strukturalismus jej zkoumá analyticky, typicky rozkladem na sémy při komponentové analýze.

(b) **Konotační význam.** Význam, s kterým je asociován jistý lexém v myslích mluvčích. Konotační význam je relativně nestabilní, nekodifikovaný a založen na úzu. Např. se slovem *muž* bývají obvykle asociovány významy jako *síla*, *racionalita* a *stabilita*.

(c) **Kolokační význam.** Je dán nejčastějšími lexikálními kombinacemi a lexikálním kontextem – u slova *univerzita* jsou např. nejčastějšími kolokacemi *fakulta*, *profesor* nebo *studovat*.

(d) **Sociální význam.** Tento význam je výrazný zejména u lexémů, které signalizují jistý specifický sociální kontext nebo upozorňují na konkrétní sociální role adresáta a mluvčího. Prominentní je u honorifik, ale rovněž u slangových výrazů a výrazů signalizujících příslušnost k jisté sociální skupině.

(e) **Afektivní význam.** Značí individuální hodnocení mluvčího.

(f) **Reflektovaný význam.** Může být vyvolán asociací jiným významem stejného lexému při jeho užití.

(g) **Tematický význam.** Význam lexému v konkrétní pozici v textu a promluvě.

Výkladu sociálního významu lexému ve slovníku musí předcházet metodický postup určení významu. Jak upozorňuje Josef Filipec v *Manuálu lexikografie* (Čermák a Blatná 1995: 27-28), pro vydělení významu lexému a identifikaci sémému (tedy jednotlivý lexikální význam a souhrn sémů různého typu) je klíčové rozlišit polysémii či monosémii slova. To lze učinit identifikací distribuční oblasti jednotlivých sémémů, tedy zkoumáním kontextu výskytu lexému (ibid.: 29). Analýza distribuce obvykle zahrnuje gramatickou kolokabilitu (syntaktickou a kategoriální) a kolokabilitu kontextovou. U sémému je možné sledovat vztahy s jinými lexikálními prostředky, a to vztahy syntagmatické (valence, typické kolokace) a paradigmatické (synonymie, antonymie, meronymie) (ibid.: 30). Po konfrontaci

jednotlivých lexémů a jejich lexikálních polí lze snáze vyčlenit sémy, které konstituují příslušný sémém.

Lexikografickým výsledkem identifikace sémému je výklad lexému v rámci hesla ve slovníku. V Manuálu lexikografie je výklad hesla označován také jako *definiens* a je vymezen jako „výsledek výkladového, definujícího procesu“, který představuje formulace sémému pomocí metajazyka (Čermák a Blatná 1995: 31). Definovaný výraz může být označován také jako *definiend*. Autoři Manuálu se explicitně vymezují vůči pojmu definice, jelikož je užíván v matematice a logice jako uzavřené vymezení příslušného termínu, což se neshoduje s cíli lexikografie, která usiluje o „hlubší poznání obsahu lexémů-sémémů a jazykové sebereflexe“ (Čermák a Blatná 1995: 31).

2.5.2 KOGNITIVNÍ PERSPEKTIVA

Geeraerts (2013) se ve své studii *The treatment of meaning in dictionaries and prototype theory* domnívá, že kognitivní sémantika a zejména teorie prototypů může lexikografii značně obohatit. Tato sémantická teorie předpokládá, že lexikální koncepty jsou skladiště vědění o světě, a tak zcela odmítá dělení významu slov na lexikální a encyklopedický význam (ibid.). Dále, teorie prototypů nepovažuje za nutné vykládat význam jistého pojmu uzavřenou či vyčerpávající definicí, ale chápe jako dostatečné vymezení i typických znaků, bez absolutního postihnutí kategorie (ibid.). Geeraerts (2013) upozorňuje, že prizmatem teorie prototypů může být navíc vnímána i polysémie – některé významy lexému si mohou být bližší než významy jiné, pozice jistého významu bude centrálnější než významů ostatních. Autor proto uvažuje o mnohorozměrném zobrazení sémantické struktury hesel, která by na rozdíl od tradičního lineárního řazení více reflektovala efekty salience.

V závěru ovšem Geeraerts (2013) dodává, že samotná lexikografická praxe již mnohdy s mnohými závěry teorie prototypů koresponduje, byť to na metalexikografické úrovni nemusí být manifestováno. Valná část definic v jednojazyčných slovnících by patrně neobstála, pokud byla posuzována na základě kritéria vyčerpateľných rysů a podmínek pojmu, naopak se tu pracuje při vymežování s jistým koncepčním stereotypem.

slovník – *souborné zpracování jednotek lexikální zásoby v heslech, zprav. abecedně řazených; knižní příručka s tímto souborem (SSČ);*

zvíře – *větší živočich, zvl. savec (SSČ);*

obchod – *směna výrobků ap. formou koupě a prodeje* (SSČ).

Pokud by definice SSČ usilovaly o reprezentaci přesnosti a uzavřenosti pojmů, nežívaly by při definování výrazů jako zprav. (zpravidla), zvl. (zvláště) nebo ap. (a podobně). Ty svědčí o tom, že výklad pracuje pouze s centrálními rysy pojmů, nicméně nechává otevřené dveře i perifernějším atributům.

2.5.3 FUNKČNÍ PERSPEKTIVA

Badatelé vycházející z tzv. lexikografické funkční teorie (*the lexicographical function theory*) nevnímají lexikografii jako součást lingvistiky, ale jako interdisciplinární nauku o informacích a jejich zprostředkování (Tarp a Bothma 2012). Funkční teorie předpokládá, že slovníky a další lexikografické práce jsou především nástroje, jejichž účelem je uspokojení konkrétních lidských potřeb, zejména potřeby informací (ibid.). Představitelé funkční teorie nerozlišují mezi slovníky, lexikony a encyklopediemi, všechny tyto práce vnímají jako různé druhy referenčních příruček (ibid.; Tarp 2018). Tím spíše funkční teorie nerozlišuje mezi encyklopedickým a jazykovým (nebo lexikálním) významem pojmů – autoři se domnívají, že mezi těmito druhy vědění nelze rýsovat žádnou zřetelnou hranici, a proto je také nelze rozlišovat jako oddělené fenomény (Tarp 2018).

Přestože lexikografická funkční teorie nedisponuje konkrétní sémantickou teorií a principiálně vnímá význam maximalisticky (tj. do významu pojmu se promítá veškeré vědění o světě), rozlišuje mezi potřebou tzv. globálních a přesných informací, stejně jako vnímá požadavek poskytovat uživateli slovníku pouze relevantní, nutné informace. Globální informace se podle Tarpa a Bothmy (2012) vztahují k hlubší oblasti bádání a usilují o celistvost, naopak přesné informace jsou omezené na dílčí nebo limitované téma uvnitř větší oblasti předmětu. Zatímco encyklopedie a jiné příručky poskytují globální informace, slovníky fungují jako nástroje k získání přesných informací.

Při rozhodnutí, které informace zahrnout do slovníkového výkladu pojmu, má dle teorie rozhodovat kritérium relevance (ibid.): to tvoří především daný typ uživatele a jeho extralingvistická situace (tedy zda je slovník je vyhledán za účelem produkce, recepce, kognice atd.). Autor výkladu pak má tato kritéria vzít v úvahu a vytvořit vysvětlení pojmu, které těmto potřebám odpovídá.

2.6 VÝKLAD

Renata Blatná v *Manuálu lexikografie* (Čermák a Blatná 1995: 75) upozorňuje, že mezi heslovým slovem a metajazykovou definicí musí být vztah ekvivalence, nelze ovšem požadovat, aby definiendum a definiens byly zcela zaměnitelné. Autorka (Čermák a Blatná 1995: 79–80) rozlišuje tři možné druhy definic:

(a) **Denotativní výklad**, tedy výklad založený na mimojazykové skutečnosti. Typicky bývá založen na principu „ukázání“ na předmět, ve slovníku se toto uplatňuje skrze přirovnání nebo poukázání na podobnost různého typu (tj. nepřímou ostenzi).

bublat – *vydávat zvuk jako vařící n. tekoucí voda* (SSČ)

(b) **Výklad logický**. Jedná se o tzv. aristotelskou definici, tedy určení nejbližší nadřazeného pojmu (genus proximum) a specifického rysu (differentia specifica).

křeslo – *pohodlné sedadlo s opěradly* (SSČ)

(c) **Výklad popisný**, který vymezuje pojem výčtem všech podstatných rysů definovaného, včetně výčtu členů kategorie, okolnostními prvky apod.

pero – *nástroj ke psaní, kreslení* (SSČ)

Od Blatné se liší autoři *Kapitoly z koncepce ASSČ* (Kochová a Opatská 2016: 82), kteří rozlišují (a) *výklad opisem*, (b) *výklad ostenzivní*, (c) *výklad synonymem* a (d) *výklad slovotvorným poukazem*. Za *výklad opisem* považují jak *výklad logický* a *výklad popisný*, které uvádí Blatná (Čermák a Blatná 1995: 80), tak jejich kombinaci. Výklad ostenzivní od autorů *Kapitoly z koncepce ASSČ* (Kochová a Opatská 2016) je shodný s výkladem denotativním Renaty Blatné (Čermák a Blatná 1995: 79). Oproti Blatné ale zmiňují jako výlučnou kategorii výklad pojmu pomocí synonymického výrazu – tento tedy považují za legitimní druh výkladu, zvláště u expresivních, slangových nebo dialektických výrazů. U zbylé slovní zásoby se takovému druhu perifráze ale autoři záměrně vyhýbají kvůli eliminaci možné definice kruhem. Jako dostatečný druh výkladu rovněž autoři považují poukaz na slovotvorbu u deminutiv, přechýlených slov a iterativních sloves, a to tehdy „pokud se jejich významová struktura shoduje s významem základového slova, příp. je oproti základovému slovu chudší.“ (Kochová a Opatská 2016: 82).

Riemer (2010: 62–69) rozlišuje více typů výkladů. Předně uvádí dva typy definice dle

Aristotela, (a) *pravou*, která vysloví esenci denotátu, (b) *nominální*, která objasní význam příslušného slova, či jej přiblíží. Dále vnímá jako další typ (c) *definici ostenzi*, (d) *definici synonymy* a (e) *definici pomocí kontextu nebo typického exempláře*. Definici kontextem nebo typickým exemplářem vnímá Riemer (2010: 66) jako poukázání na význam pomocí zařazení slova mezi jeho širší systémové vztahy, skrz něž je možné specificitu definienda vnímat, přitom však tyto vztahy nejsou synonymní. Tento typ definice také narozdíl od obvyklé praxe ostatních výkladů vždy obsahuje kopulu. Jak upozorňuje Blatná, kontextuální perifráze se často vyznačují neuzavřeným vymezením lexikální jednotky, protože výčet kontextů je ze své podstaty vždy limitován (Čermák a Blatná 1995: 77). Nakonec Riemer (2010: 67) zmiňuje jako poslední typ definice (f) *definici pomocí genus proximum a differentia specifica*.

Upřednostňování jistého druhu perifráze může příslušné slovníkové dílo značně charakterizovat. To je zřejmé i u *Kapitoly z koncepce ASSČ* (Kochová a Opatská 2016), kde autoři již předem deklarují, jaké typy výkladu mají v úmyslu za daných situací v ASSČ užívat. Lze usuzovat, že i samotný typ křížovkářského slovníku bude operovat s některými typy výkladu častěji a s některými méně často než například výkladový slovník, jelikož sleduje jiné cíle. Tuto domněnku jsem se pokoušela kvantifikovat, když jsem v *Křížovkářském slovníku* od C. P. Černovského a J. Vindušky sledovala populaci 430 hesel a snažila se jim přiřadit jistou kategorii výkladu, navzdory nutným úskalím takového subjektivního hodnocení.

Přibližně jedna třetina hesel byla definována pomocí hyperonyma – např. *dělo – zbraň* (Černovský a Vinduška: 19), *doga – pes* (Černovský a Vinduška: 19). Nicméně u některých případů bylo sporné, zda je označení „definice pomocí hyperonyma“ skutečně na místě, protože dané hyperonymum bylo dvouslovnou kolokací (typicky *dudy – hudeb. nástroj* [Černovský a Vinduška: 20]) a technicky vzato by příslušná definice mohla být také označena za definici pomocí genus proximum a differentia specifica.

Dále jsem se přiklonila k tomu, že asi čtvrtina definic využívala definici synonymem (např. *blb – idiot* [Černovský a Vinduška: 10], *báj – pověst* [Černovský a Vinduška: 10]). Absolutní lexikální synonymie představuje identitu mezi pojmovým, stylistickým a pragmatickým významem dvou lexémů (Hladká 2017c), částečná synonymie je významová podobnost, kdy významové centrum lexémů je shodné, byť se liší v okrajových sémích. Pro řídkost absolutní synonymie se v rámci definiens obvykle využívá synonym částečných, které se liší např. v expresivitě. Přesto hranice mezi částečnou synonymií a nesynonymií může být vágní (viz příklad *bál – zábava* [Černovský a Vinduška: 10]), což samozřejmě činí potíže při pokusech o přiřazení jednoznačného typu perifráze, jako jsem pokoušela já. Stejně jako

Murphy (2003: 146) jsem zařadila definici pomocí cizojazyčného ekvivalentu mezi druh synonymního vztahu. Jednalo se např. o tyto lemmata: *ave – modlitba (lat.)* (Černovský a Vinduška: 10); *anti – lat. proti* (Černovský a Vinduška: 18); *deus – lat. bůh* (Černovský a Vinduška: 19); *dual – dvojně číslo* (Černovský a Vinduška: 20); *duma – rus. sněm* (Černovský a Vinduška: 20).

Přibližně šestina výkladů pak spadala mezi klasickou aristotelskou definici (*Akiba – učený rabín* [Černovský a Vinduška: 32], *alibi – soudní důkaz* [Černovský a Vinduška: 32], *archiv – sbírka důležitých listin* [Černovský a Vinduška: 32]), tedy disponovala (nejbližším) rysem nadřazeným a rysem specififikujícím.

Další šestinu výkladů jsem zařadila do kategorie „nominální výklad“, jelikož se vlastní perifráze nevztahovala nutně k denotátu, ale k samotnému jazykovému symbolu, a výklad tak setrval na jisté metajazykové úrovni, např.: *Au – značka prvku* (Černovský a Vinduška: 5); *cg – zkratka váhy (centigram)* (Černovský a Vinduška: 5); *bod – geom. pojem* (Černovský a Vinduška: 10); *důl – hornický výraz* (Černovský a Vinduška: 11).

Nakonec asi jedna dvanáctina případů se vztahovala k perifrázi, kterou bych identifikovala jako „kontextuální definici“ dle Riemera (2010), např. *děšť – ovlažuje pole* (Černovský a Vinduška: 19), *doky – jsou v přístavech* (Černovský a Vinduška: 19), *duše – je nesmrtelná* (Černovský a Vinduška: 20). Jako specifický typ těchto kontextuální definic byly žertovné křížovkářské definice. Dnes se lze s perifrází tohoto typu v křížovkářských slovnících setkat jen ojediněle. Autoři tohoto slovníku se ovšem přiklonili k zařazení těchto definic patrně pro ilustraci možné šíře křížovkových legend. Jako žertovné kontextuální definice jsem chápala např. tyto: *archa – první zvěřinec* (Černovský a Vinduška: 18), *čest – ztrácí se zároveň s volebním právem* (Černovský a Vinduška: 19), *cecek – malá mlékárna* (Černovský a Vinduška: 33), *boháč – peníze u něho nerozhodují* (Černovský a Vinduška: 33), *blesk – druh žháře* (Černovský a Vinduška: 33).

Provedená kvantifikace jednotlivých druhů perifrází má upozornit na jisté rysy příslušného *Křížovkářského slovníku*, který by bylo možné vztáhnout i na další slovníky plnící tento účel. Jedná se o tendenci k otevřenosti, kterou lze usuzovat z drtivé převahy perifráze pomocí hyperonyma, synonyma i signifikantního zastoupení kontextuální perifráze, která by se pro svou vágnost např. ve výkladových slovnících jen sotva uplatnila v takové míře. Dalším rysem zkoumaných perifrází je jejich stručnost – výklad jen zřídka obsahuje více než dvě slova, patrně i to je příčinou zastoupení definice pomocí synonyma u přibližně čtvrtiny hesel – tento typ definice totiž umožňuje značně zhuštěné vyjádření. Nakonec stojí za povšimnutí relativně omezené zastoupení (pouhá šestina případů) klasické aristotelské

definice, která ve výkladových slovnících dominuje. Snad tento typ výkladu dostatečně neodpovídá požadavku otevřenosti, a proto se autoři *Křížovkářského slovníku* spíše přiklání k výkladu pomocí pouhého hyperonyma.

2.7 METAJAZYK

Pokud vyložení definovaného výrazu má být funkční, musí substituce jednoho výrazu druhým zachovávat výchozí význam, ideálně ve všech kontextech, a navíc nepřidávat žádný význam navíc (Čermák 2010). Při parafrázi slov jinými slovy stejného lexikonu se ovšem dříve nebo později dopustíme definicí kruhem.

Anna Wierzbicka (2014) v rámci své *teorie přirozeného sémantického metajazyka* navrhuje adresovat tento problém specifickým metajazykem, který je nezávislý na objektovém jazyku a může tak nabídnout úplné, nekruhové vysvětlení pojmů. Teorie předpokládá, že v centru všech přirozených jazyků stojí malé množství dále sémanticky nedefinovatelných, univerzálních výrazů, které jsou pro lidskou kognici vrozené (Wierzbicka 2014). Tyto nazývá *elementární sémantické jednotky* (semantic primitives). Pokud by tyto jednotky byly nalezeny, bylo by pomocí nich možné definovat zbylá slova všech přirozených jazyků. „Na rozdíl od nejrůznějších umělých jazyků používaných k reprezentaci významu lze přirozenému sémantickému metajazyku ‚vylopnutému‘ z jádra přirozených jazyků rozumět bez dodatečných vysvětlení (která by v důsledku vyžadovala použití dalšího metajazyka a tak dále ad infinitum), což poskytuje pevné základy pro skutečné definování významů.“ (Wierzbicka 2014: 36). Ve své publikaci *Semantics: Primes and Universals* navrhuje autorka soubor necelých 40 slov, které podle jejího názoru a dosavadních poznatků patřily mezi pravděpodobné kandidáty elementárních sémantických jednotek.

Existují ovšem i méně ambiciózní projekty, které také chtějí předcházet nadměrné cirkularitě definic ve slovnících. U mnohých slovníků, zejména těch určených pro uživatele, kteří si příslušný jazyk teprve osvojují, je dnes již standardem vytvořit si na počátku omezený definiční slovník (*controlled defining vocabulary*), tedy limitovaný metajazyk čítající asi 2000 až 3500 slov (Hai Xu 2012). Tuto praxi jako první šířeji uplatnil Longmanův slovník (*Longman Dictionary of Contemporary English*), který vyšel r. 1978. Kontrolovaný metajazyk prvního vydání Longmanova slovníku obsahoval asi 2000 slov. Jak ovšem upozorňuje Hai Xu, tyto údaje mohou být relativně podhodnoceny, jelikož se nepočítaly jednotlivé významy slov ani víceslovná spojení, která bylo možné z metajazyka složit. Herbst (1986, cit. dle Hai Xu, 2012) odhaduje skutečný počet jednotek v kontrolovaném metajazyku

Longmanova slovníku na 5 000 až 10 000 sémémů.

V mnohých slovnících ovšem definiční slovníky tvořeny nejsou, ani nejsou vnímány jako nutné. Například metajazykový slovník není pro ASSČ předem vymezen (Kochová a Opatská 2016: 88), byť metajazyk slovníku obsahuje jen lexémy, které jsou zahrnuty i v hesláři ASSČ. Rovněž v křížovkářských slovnících se nesetkáme s předem omezeným metajazykem. Některé první české křížovkářské slovníky mají strukturu nomenklátoru, v nichž jsou různé pojmy (obvykle seznamy proprií) pouze věcně uspořádány. Z pochopitelných důvodů se pak u takové struktury neuplatňuje žádného metajazyka. Ty křížovkářské slovníky, které metajazyk užívají, se ale mnohdy nevyhýbají i značně periferním výrazů – např. *Křížovkářský slovník* od C. P. Černovského a J. Vindušky uvádí: *amulet – škapulář* (Černovský a Vinduška: 55) nebo *brykule – cavyky* (Černovský a Vinduška: 77). Případně novější slovník *Křížovkářům do kapsy* (Kramář a Jelínek: 1992) obsahuje výklady jako *eunuch – kleštěnec* (Kramář a Jelínek 1992: 44) nebo *hobra – dřevovláknitá lisovaná deska* (Kramář a Jelínek 1992: 57).

3 KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY Z HLEDISKA LEXIKOGRAFICKÉ TYPOLOGIE

Výše byly dílčí lexikografické kapitoly doplněny o manifestaci příslušných slovníkových znaků u KS. Níže bych proto uvedla případové studie několika KS – *Křížovkářského slovníku* od Černovského a Vindušky, *Křížovkářského slovníku pro vaši zábavu i poučení* od autorů Vítězslava Koudelky a Miroslava Káni (1984), slovníku *Křížovkářům do kapsy* od Vojty Kramáře a Zdeňka Jelínka (1992) a rovněž případovou studii několika online křížovkářských slovníků (*Vyluštíme.cz*, *Luštit.cz* a další) – a na základě příslušné charakteristiky bych se poté typ křížovkářského slovníku pokusila včlenit do lexikografické typologie.

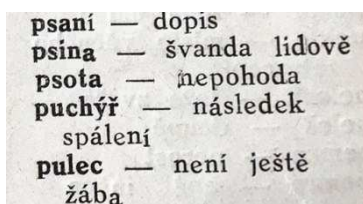
U případové studie každého slovníku je pro ilustraci rovněž přítomen sken z dané publikace: jedná se vždy o pět heslových vstupů o pěti grafémech (pokud počet grafémů slovník zohledňuje) začínajících na písmena [ps].

3.1 KŘÍŽOVKÁŘSKÝ SLOVNÍK¹⁰

Křížovkářský slovník od Černovského a Vindušky patří k několika málo křížovkářským slovníkům z první poloviny 20. století, o kterých jsou dostupné informace. *Křížovkářský slovník* je k dispozici v archivu ČSHAK, příslušnému výtisku bohužel chybí přední strana, a tak není přítomná informace o roku vydání. Na relativní dataci ovšem upozorňují minimálně dva údaje: tisk vyšel v nakladatelství Zmatlík a Palička, které dle *Slovníku českých nakladatelství* působilo v letech 1908–1948 (Zach 2007–2023). Navíc se autoři v úvodu slovníku vztahují k boomu „amerických křížovek“ (ten v zahraničí začíná ve 20. letech 20. století, rozvoj křížovkářství probíhá v přibližně stejném období i v Čechách): „Opět jedna z amerických vln zaplavila celý svět a tím dostala se i k nám, do našich krajín – jest to horečka křížovková.“ (Černovský a Vinduška: 3). Dokonce i samotné užívání sousloví americká křížovka svědčí spíše o vydání v první polovině 20. století, protože Vinárek v r. 1954 ve své příručce *Bystříme vtip: všechny druhy hádanek a křížovek a návod k jejich luštění i tvorbě* už atribut „americká“ u křížovek neužívá (snad pro dostatečnou habituaci křížovek jako obecné volnočasové aktivity), ba dokonce rozlišuje křížovky na obyčejné a

¹⁰C. P. Černovský a J. Vinduška. *Křížovkářský slovník*. Praha: Zmatlík a Palička. Nákladem časopisu Křížovky kocoura Felixe.

speciální (odborné, figurální, kombinované, s veršovanou legendou, křížovka s vepsaným koníčkem apod.) (Vinárek 1954: 116).

psaní	—	dopis
psína	—	švanda lidově
psota	—	nepohoda
puchýř	—	následek spálení
pulec	—	není ještě žába

C. P. Černovský a J. Vinduška. *Křížovkářský slovník*. Praha: Zmatlík a Palička. Nákladem časopisu *Křížovky kocoura Felixe*. S. 46.

Z první poloviny 20. století jsou dostupné informace minimálně ještě o *Slovníčku pro křížovkáře* (z r. 1926, autor Otakar Jiřík), *Malém vševědu, příručce názvoslovné zejména pro potřeby křížovkářů* (z r. 1926, autor Petr Pospíšil) a *Příručce pro luštitelé a skladatele křížovek* z r. 1943. Výrazný přínos *Křížovkářského slovníku* od Černovského a Vindušky ovšem nepochybně tkví v tom, že autoři vytvořili relativně obsáhlý heslář obsahující vedle proprií i apelativa (narozdíl od *Vševěda a Příručky* z r. 1943), ve kterém navíc téměř všechna slova opatřili minimální výkladovou perifrází, což nutně není přítomno ve zbylých dobových slovnících. Od *Křížovkářského slovníčku* z r. 1926 se zkoumané dílo liší rozsahem – zatímco slovníček zpracovává pouze dvoupísmennou slovní zásobu, *Křížovkářský slovník* Černovského a Vindušky zařazuje slova dvoupísmenná až osmipísmenná. Byť tedy *Křížovkářský slovník* patří svým rozsahem mezi malé slovníky – odhadem obsahuje asi 6700 hesel (přibližně 60 hesel na stránku, 112 stran) – přínos tohoto díla není vůbec zanedbatelný.

Inovativní je rovněž makrostruktura tohoto slovníku. Slovník využívá abecední řazení lemmat, to je ovšem kombinováno s řazením dle počtu písmen. Slovník obsahuje sekce podle počtu písmen (2–8), heslová slova v těchto sekcích jsou dále řazena abecedně. Na konci slovníku je pak několik tematicky uspořádaných seznamů – seznam prvků, antických bohů apod.

Slovník obsahuje téměř jen substantiva – v úvodu autoři deklarují, že správná americká křížovka nemá být sestavena z jiných slovních druhů. Výjimky se činí u slov 2–3 písmenných, kde je počet českých substantiv relativně nízký. Autoři rovněž upozorňují, že výrazně preferují česká slova nad cizími – tyto nicméně opět zařazují mezi 2–3 písmenná slova. Mezi velmi krátkými slovy lze také nalézt zkratky, zájmena a citoslovce. Cizí slova autoři uvádějí ve fonetickém přepisu (zejm. zjednodušují zdvojené hlásky – např. *missál* –

misál), protože se domnívají, že tento pravopis je více vhodný pro účel křížovek. Výslovně autoři zmiňují, že se vystříhali adjektiv – ty totiž považují pro účely křížovek za krajně nevhodné.

Křížovkářský slovník Černovského a Vindušky se zcela vymyká všem předcházejícím i následujícím křížovkářským slovníkům zařazením české jádrové slovní zásoby. Přestože se ve slovníku také objevují termíny (*oxid – kysličník* [Černovský a Vinduška: 26]), kolokvialismy (včetně germanismů: *gyps – sádra* [Černovský a Vinduška: 20]), expresivní slovní zásoba (*coura – běhna* [Černovský a Vinduška: 33]), nebo výrazy s příznakem sociálním (slang: *flek – výraz karbanický* [Černovský a Vinduška: 20]), z valné většiny je heslář slovníku sestaven z neutrální slovní zásoby. Autoři jsou tak postaveni před otázku, jakým způsobem doplňovat křížovkářskou definici k všeobecně známým výrazům. Definice je často řešena synonymy nebo hyperonymy, mezi zvláštnosti slovníku patří ale jeho časté uchylování se k „žertovné definici“, patrně pro naznačení možné pestrosti legendy (například: *věno – nebývá u nevěst přehlíženo* [Černovský a Vinduška: 30]). K zařazení tohoto typu definic se vyjadřují i autoři v úvodu: „Třípísmenné slovo KRK... Nejběžnější definice, kterou každý zná a jež nejdříve v mysli se vybaví, jest část těla. Kdo tedy má více zeměpisných znalostí, ví, že Krk jest též ostrov v Adriatickém moři a definice jeho asi vyzní: známý dalmatský ostrov. Definice ovšem nemusí býti suchopárná, možno jí dáti háv žertovný. Tento způsob se ovšem hodí jen pro luštitelé pokročilejší, jimž první dva způsoby jsou již běžné – a pak možno položit definici, kterou čtete u tohoto slova v našem slovníku: spojovací prostředek – rozuměj trupu s hlavou.“ (Černovský a Vinduška: 3–4).

Heslová slova jsou řazena do sloupců (dva sloupce na jednu stranu) a doplněna velmi stručnou perifrází. K výkladu hesla může být přistoupeno různým způsobem – mnohdy je heslové slovo doplněno jen jednoslovným ekvivalentem, jindy je využito analytického výkladu (*genus proximum, differentia specifica: puchýř – následek spálení* [Černovský a Vinduška: 46]), případně není vypuštěna kopula a perifráze tak představuje spíše kontextuální druh výkladu (*pulec – není ještě žába* [Černovský a Vinduška: 46]). Jsou ovšem upřednostňovány relativně vágní výklady před konkrétnějšími (např. definice pomocí hyperonyma před definicí hyperonymem a specifickým rysem).

Hesla spojuje extrémní úspornost. Slova o jistém počtu písmen jsou rozdělena do kapitol, v těchto kapitolách jsou dále hesla uspořádána abecedně (mezi různými písmeny abecedy je přechod spojitý).

Markery ve slovníku nejsou užívány systematicky. Nicméně v rámci některých heslových slov se objevují zkratky, patrně jen ty týkající se původu slova by bylo možné

považovat za standardní slovníkové kvalifikátory. Velmi často je užívány zkratky zkr.: *cl* – zkr. *míry (centilitr)* (Černovský a Vinduška: 6), *cm* – zkr. *míry (centimetr)* (Černovský a Vinduška: 6); ale *DEHG* – sport. zkratka něm. klubu (Černovský a Vinduška: 19), *ČAFK* – sport. zkratka (Černovský a Vinduška: 19). V některých případech je zkratkami signalizován původ slova, např.: *anti* – lat. *proti* (Černovský a Vinduška: 18), *ante* – lat. *předložka* (Černovský a Vinduška: 18), *ave* – *modlitba (lat.)* (Černovský a Vinduška: 10). Jindy je ale zkratek užíváno jako prostého krácení často se opakujících přívlastků, například: žen. jako ženské (*Hana* – žen. jméno [Černovský a Vinduška: 20], *Berta* – žen. jméno [Černovský a Vinduška: 33]), urč. jako určení (*dole* – urč. místa [Černovský a Vinduška: 19], *dosud* – urč. času [Černovský a Vinduška: 35]).

3.2 KŘÍŽOVKÁŘSKÝ SLOVNÍK PRO VAŠI ZÁBAVU I POUČENÍ¹¹

Křížovkářský slovník pro vaši zábavu i poučení od autorů Vítězslava Koudelky a Miroslava Káni navazoval na novátorské dílo Miroslava Jelínka *Křížovkářský slovníček* (1971): ten byl prvním českým KS, který byl uspořádán podle „výrazů legendových“. Dosavadní KS do heslového slova kladly vždy jen vpisované slovo – samotné hledání heslového slova (protože uživateli není neznámá legenda křížovky, ale samotná tajenka) posléze bylo řešeno buď řazením pojmovým nebo uspořádáním dle počtu písmen. Narozdíl od Jelínkova slovníčku je ovšem slovník Koudelky a Káni relativně obsáhlý.

Řazení dle legendy je pochopitelně pro luštitelé, kteří neznají formu hledané tajenky, výhodnější, ovšem jen za předpokladu, že legenda je napříč různými křížovkami vždy stejná a snadno dohledatelná v (abecedně) uspořádaném slovníku. Jednoslovné legendy jsou z hlediska abecedního řazení, kterým slovník disponuje, neproblematické. Obtíž představují legendy víceslovné – zde autoři využívají podobné pravidlo jako např. doporučuje Čermák (Čermák a Blatná 1995: 125) při uspořádávání frazémů – uspořádávají hesla dle prioritního slovního druhu, v tomto případě substantiva, které navíc kladou na první místo lemmatu. Jak jsou uspořádány ty legendy, které substantiva neobsahují, autoři neuvádějí.

¹¹ Koudelka Vítězslav, Káňa Miroslav. *Křížovkářský slovník pro vaši zábavu i poučení*. Brno: Jihomoravský krajský výbor Českého svazu novinářů, 1984.

psaní (krátké): dopis, list (v. h.),
mot (fr.)
 psíček: mufík, muflík, pejsek, pes
 (v. h.), **psík**
 psilomelan (nerost): vad, wad
 psina: **bída, ničema, psota, slota,**
švanda, zábava
 psotník: **božec**

Koudelka Vítězslav, Káňa Miroslav. Křížovkářský slovník pro vaši zábavu i poučení. Brno: Jihomoravský krajský výbor Českého svazu novinářů, 1984. S. 216.

Slovník se zaměřuje na vybraná slova jedno až šestipísmenná, princip uspořádání dle počtu písmen ovšem neužívá. V úvodu se autoři vyjadřují, jakým způsobem sbírali lexikografický materiál – vycházeli a zařazovali hesla ze čtyř hlavních pramenů: *Slovník spisovného jazyka českého*, *Rejmanova Slovníku cizích slov*, třídílné publikace Reisenauera *Co je co?* a *Pechova Velkého slovníku cizích slov*. Tyto publikace byly vybrány, protože dle autorů patří i mezi vůbec nejužívanější prameny autorů křížovek. Káňa s Koudelkou naopak cíleně nepracovali (byť se jedná o hojně využívané zdroje křížovkáři) s *Ottovým* či *Kočího* naučným slovníkem, *Příručním slovníkem naučným* a *Ilustrovaným encyklopedickým slovníkem*. Do slovníku také nezařazovali výrazy zeměpisné, výrazy ze slovenštiny a cizích jazyků, zkratky, značky a vlastní jména. Tyto rozhodnutí byla motivována čistě snahou po úspornosti hesláře.

Přestože je slovník abecedně uspořádaný, nese mnohé rysy onomaziologických slovníků. V perifrázi hesel nabízí synonymické řady, u některých hesel následují celá pojmová hnízda, která mají rozsah několik stran, v krajních případech se jedná i o desítky stran. Například heslo *postavy a pojmy z mytologie* je dále členěno na jednotlivá podhesla (postavy a pojmy z mytologie – americké, – egyptské, – keltské, – Austrálie a Oceánie, – předoasijské, – řecké, – římské, – severské, – slovanské, – ugrofinské, – východoasijské) a celkově se toto heslové slovo rozprostírá mezi 17 stranami (Koudelka a Káňa 1984: 180–197). Hnízdování synonym lze ovšem ve slovníku nalézt i na daleko menším rozsahu: tak u hesla *darebák* lze nalézt pestrou synonymickou řadu expresivních výrazů, včetně některých archaismů: *darebák: bídák, dareba, gamin, ganef, kujón, lotr, lotras, lump, lumpák, mizera, neřád, ničema, otrapa, padouch, podlec, prevít, prevít, psina, ptáček, pták, rošťák, roště, sígr, skoták, syčák, syčan, syčoun, šibal, šlengr, šmejd, šunt, šupák, taškář, všivák, všivka, v. h. podvodník* (Koudelka a Káňa 1984: 34). Dialektismy jsou zařazeny pod písmenem N („nářečně“), archaismy lze nalézt pod písmenem Z („zastarale“).

Fakt, že se makrostruktura je organizována podle technicky vzato „výkladu“ heslových slov (tedy podle křížovkářských definic a nikoliv vpisovaných slov), slovník sblíží s tzv. opačnými slovníky (reverse/word-finding dictionary), např. *Reader's Digest Reverse Dictionary* (Kahn 1989). Hesla v tomto slovníku začínají definicí, na jejímž začátku je synonymum. Na konci výkladové perifráze je samotné heslové slovo (např. *branch of knowledge, subject of study DISCIPLINE* – Kahn 1989: 69). *Reader's Digest Reverse Dictionary* mimo samotná hesla disponuje ovšem i podrobně popsányými obrazovými schémata a tabulkami, a v některých heslech i hnízdy synonym (např. *abnormal, departing from the norm or convention ECCENTRIC, IDIOSYNCRATIC, OUTRÉ, ABERRANT*, Kahn, 1989: 11). Tyto typy slovníků (*Křížovkářský slovník* Koudelky a Káni, *Reader's Digest Reverse Dictionary*) tak spojují přednosti onomaziologického principu a přehlednost abecedního řazení.

Hrubým odhadem obsahuje slovník okolo 16 000 hesel (přibližně 50 hesel na stránku, 330 stran), patří tak svým rozsahem ke středním slovníkům. V dobovém kontextu představoval ale největší KS, který na českém území kdy vyšel. Porovnáme-li slovní zásobu s *Křížovkářským slovníkem* od Černovského a Vindušky, upřednostňuje novější slovník cizí výrazy a termíny před jádrovou slovní zásobou českého jazyka. V obou slovnících ovšem nalezneme zastoupená expresiva, včetně slangových výrazů. *Křížovkářský slovník* Koudelky a Káni je rovněž systematictější v zaznamenávání polysémie: jednotlivé významy odlišuje v perifrázi rozdílnými atributy, jako například u hesla *blána*:

blána, blanka oční koule: **bělina, bělmo, sclera, skléra**
 – ovčí: **amnion**
 – panenská: **hymen**
 – serózní: **pleura, serosa, seróza**
 – ve stěně cévy: **intima**
 – vnější: **exina**
 – vnitřní: **intima**
 – zárodečná: **amnion, chorion**

(Koudelka a Káňa 1984: 13).

Ne vždy ovšem polysémii autoři skutečně zaznamenali: např. k heslu *dáma* (Koudelka a Káňa 1984: 34) je přiřazen pouze výklad *paní, žena*, ale je opomenut význam stolní hry, či dokonce význam dáma jako šachová figurka.

Přílohou slovníku jsou dva tematicky seřazené seznamy: seznam značek chemických prvků a seznam státních poznávacích značek.

Autoři také uvádějí seznam použitých zkratk. Vůbec nejčastěji se ve slovníku objevuje *v. h.* (viz heslo), tedy zkratka která uživatele odkazuje na jiná heslová slova. Za stylové kvalifikátory lze považovat užití zkratky *dř.* (dřívější), *nář.* (nářečně), *zast.* (zastarale) a *zdrob.* (zdrobněle). Většina zkratk ovšem označuje původ slov a pojmů ve slovníku, například: *arab.* (arabský), *asyr.* (asyrský), *babyl.* (babylónský), *čín.* (čínský), *fén.* (fénický), *fr.* (francouzský), *hebr.* (hebrejský), *hol.* (holandský) a další. Nakonec část zkratk značí také oborovou příslušnost pojmů, jmenovitě: *horn.* (hornický), *hud.* (hudební), *vč. hud.* (včetně hudebních výrazů). Neobvyklé je, že autoři příležitostně u některých hesel užívají i zkratky označující mluvnickou kategorii čísla, tedy *sg.* a *pl.*

Zajímavé je, že se autoři v úvodu dotýkají normativnosti výkladových slovníků a roli lingvistiky při stanovování normy. Domnívají se, že by lingvistické slovníky měly více dbát na jednotu pravopisu (např. u cizích proprií) a ortografickou jednotu označují za významný úkol jazykovědy: „Při studiu výše uvedených normativních jazykových příruček a zejména při jejich srovnání s jinými odbornými prameny jsme se bohužel přesvědčili, že v jednotlivých pramenech jsou mezi uváděnými výrazy často takové nesrovnalosti, že nad tím člověku zůstává doslova rozum stát. Rozpory mezi jednotlivými jazykovědci či mezi jazykovědci a odborníky jiných vědních oborů dosáhly takových rozměrů, že například jméno jedné z řeckých Múz uvádí *Slovník spisovného jazyka českého* v podobě *Uránia* či *Uránie*, publikace Vojtěcha Zamarovského *Bohové a hrdinové antických bájí* v podobě *Urania* či *Úrania* a *Slovník antické kultury* v podobě *Úraniá*. Podobný rozpor je i u oblíbeného křížovkářského boha války, který se vyskytuje v podobě *Áres* i *Arés*. (...) Proto se oprávněně naskýtá otázka: jsou křížovkáři oprávněni k tomu, aby řešili jazykové rozpory, které si za dlouhá léta nedokázali vyřešit sami jazykovědci a odborníci z jednotlivých vědních oborů? Jistěže ne!“ (Koudelka a Káňa 1984: 7–8).

3.3 KŘÍŽOVKÁŘŮM DO KAPSY. SLOVNÍK PRO ZAČÍNÁJÍCÍ I POKROČILÉ LUŠTITELE¹²

Slovník se vymyká svým dobovým souputníkům především zařazením délky slova do makrostruktury slovníku. Zatímco většina křížovkářských slovníků na konci 20. století počítá již jen s abecedním řazením (např. *Křížovkářský slovník* nakladatelství Dialog, *Velký křížovkářský slovník* Karla Čálka), tento slovník dále rozvíjí typ kombinované makrostruktury

¹² Vojta Kramář a Zdeněk Jelínek. *Křížovkářům do kapsy. Slovník pro začínající i pokročilé luštitelé*. Brno: Spektrum 1992.

a nabízí tak svým uživatelům komplexnější možnosti hledání hesla. „...[uživatel] dejme tomu nenalezne v našem slovníku např. egyptského boha nebes (Ptah) pod literou E (egyptský) ani pod písmenem B (bohové), objeví ho mezi čtyřpísmennými slovy. A to navzdory tomu, že všechna čtyři políčka v křížovce dosud zejí prázdnotou. Každý objev neznámého hesla bude pochopitelně snadnější při větším počtu zaplněných políček.“ (Kramář a Jelínek 1992: 5-6).

psýcha	- - - - -	1. duše, duch; 2. velké zrcadlo s toaletním stolečkem (t. psycha, psyché)
Psýché	- - - - -	starořec. bohyně duševní krásy
psycho	- - - - -	první část složených vět s významem řec. psýché — duše
pugét	- - - - -	kytice (ob., t. puket, pukét)
pulěr	- - - - -	brusič

Vojta Kramář a Zdeněk Jelínek. *Křížovkářům do kapsy. Slovník pro začínající i pokročilé luštitelé. Brno: Spektrum 1992. S. 141.*

V úvodu autoři upozorňují, že zařadili do svého slovníku značný počet cizích slov, za prameny jim přitom sloužily slovníky cizích slov autorů L. Klimeše a L. Rejmana. Vyhýbali se naopak toponymům, jménům slavných osobností a názvů a postav ze světové beletrie, jelikož chtěli zachovat rozsah kapesního slovníku. Autoři zároveň přiznávají, že po překotných společenských změnách (slovník vychází v r. 1992) a změně slovní zásoby v médiích mohlo dojít k ne zcela přesnému zaznamenání významu některých termínů (Kramář a Jelínek 1992: 6). Domnívají se ovšem, že za daných okolností bylo možné se takovým opomenutím jen velmi obtížně vyhnout.

Slovník podobně jako *Křížovkářský slovník* od Vindušky a Černovského kombinuje abecední řazení a řazení dle počtu písmen. Od staršího slovníku se nicméně liší prioritizací řazení abecedního: slovník je řazen do kapitol dle jednotlivých písmen abecedy, v rámci těchto kapitol lze dále nalézt oddělené sekce řazené dle počtu písmen – heslář obsahuje jednotky jednopísmenné až dvanáctipísmenné. Tím se liší od staršího *Křížovkářského slovníku*, který disponoval pouze maximální osmipísmennými slovy. Je nutné podotknout, že segmentace slovníku dle abecedy přináší vyšší přehlednost a rychlejší vyhledávání.

Porovnáme-li slovní zásobu s *Křížovkářským slovníkem* od Vindušky a Černovského, toto dílo je vskutku založeno na cizích výrazech a termínech. Expresiva se vyskytují ojediněle, ovšem jsou přítomná (např. *kapišto – rozumíš, chápeš to? (expr.)* [Kramář a Jelínek 1992: 83], *gauner – darebák, ničema (hovor.)* [Kramář a Jelínek 1992: 53]). Zatímco cizí slovní zásobě se starší *Křížovkářský slovník* snažil vyvarovat jako špatné křížovkářské praxi, slovník z r. 1992 to za problematiku nepovažuje.

Na začátku slovníku je uveden seznam zkratk, uplatňovaných zejm. jako klasifikační markery. Mnohé tyto zkratky se vztahují k oborové příslušnosti termínů (*archeol.* – archeologický, *biol.* – biologický, *bot.* – botanický, *mat.* – matematický), u cizích slov pak odkazují k jazykovému původu (*angl.* – anglický, *fr.* – francouzský apod.). Nicméně autoři užívají i markery popisující jednotlivé vrstvy jazyka (*bás.* – básnický, *dř.* – dřive, dřívější, *expr.* – expresivní, *hanl.* – hanlivý, *hovor.* – hovorově, *kniž.* – knižní, *nár.* – nářečí, *řidč.* – řidčeji, *slang.* – slangový, *vulg.* – vulgární). Konečně některé zkratky se nutně nevztahují ke klasifikaci heslového slova z hlediska jazykové roviny jako spíše delimitují rozsah významu lexému – mezi tyto patří: *aj.* – a jiné, *ap., apod.* – a podobně, *atd.* – a tak dále, *kupř.* – kupříkladu, *přen.* – přeneseně.

3.4 KŘÍŽOVKÁŘSKÉ SLOVNÍKY ONLINE

Vyšší dostupnost digitálních technologií měla pochopitelně vliv i na křížovkářské slovníky. V roce 2014 vychází digitalizovaný *Velký křížovkářský slovník* Karla Čálka. Tištěný dvousvazkový slovník byl publikován v r. 2002, pozdější digitální verze slovníku byla ovšem autorem i dále doplňována, a v páté verzi čítala až k 647 000 vstupů (vývoj slovníku byl poté kvůli úmrtí autora zastaven). Čálkův digitální slovník se setkal s pozitivní odezvou *Českého svazu hádankářů a křížovkářů* – Zdeněk Chromý oceňuje obsažnost slovníku i uživatelskou přístupnost díky flexibilnímu vyhledávání: „Elektronická podoba VKS umožňuje fulltextové vyhledávání nejen celých výrazů, ale i jejich částí, např. podle písmen na určitých pozicích slova.“ (Chromý 2014)

Ovšem již o rok dříve, v roce 2013, je uveřejněn patrně první český digitální slovník – *Vyluštíme.cz*. Vzniká na základě spolupráce uživatelů (tzv. *user generated content*) podobně jako jiné crowdsourcované slovníky a encyklopedie, například *Wikipedie*, *Urban Dictionary* nebo *Čeština 2.0*. (Škrabal a Kavka 2021). Tato digitální díla kolem sebe shromažďují početnou komunitu nadšenců – možný nedostatek kompetencí tak laici mnohdy kompenzují svým množstvím (Surowiecki 2004). V roce 2014 zakládá stejný autor křížovkářský digitální slovník *Luštit.cz*, který vychází ze stejné databáze jako jeho předchůdce, ale nabízí upravený způsob vyhledávání i design webu.

Onomaziologický princip vyhledávání hesel se na webových stránkách *Luštit.cz* uplatňuje u zkratk, které jsou v křížovkách velmi frekventované. Tyto jsou tematicky uspořádány a na jednotlivé seznamy lze nalézt odkaz v navigaci stránky. V digitálním slovníku je tematický seznam mezinárodních poznávacích značek, státních poznávacích značek, registračních

značek, kódů (zkratk) států, chemických značek a rovněž převodník arabských číslic na číslice římské. Po těchto záložkách následuje odkaz na stránku, na které je možné vést o jednotlivých heslech diskuzi. Nakonec je v navigaci umístěno tlačítko, pomocí něhož je možné přidat nové heslo.

V databázi lze vyhledávat pomocí vyhledávacího pole pod navigací. Do pole je nutné zadat řetězec znaků, který reprezentuje legendu křížovky – může se jednat o celou otázku či pouze o její část. Při hledání vpisovaného výrazu uživatel využije hypertextový odkaz „hledat se zástupnými znaky“, a poté se mu otevře rozšířené vyhledávání. Při hledání řešení křížovek je uživateli pochopitelně část znaků neznámá – tyto se v daném vyhledávacím poli nahradí znakem spojovníku.

Výsledky vyhledávání se uživateli zobrazují vždy ve stejné tabulce: první sloupec obsahuje znění otázky, druhý odpovědi a poslední informuje, zda již bylo dané heslo schváleno administrátorem. Níže pod touto tabulkou následuje vizuálně identická tabulka, která předkládá „možné výsledky“: v případě vyhledání vpisovaného slova například tabulka nabízí výsledky s obsahem stejných grafémů, ale o jiném počtu písmen, než bylo zadáno.

Tabulka výsledků

Otázka	Odpověď	Status
NEČAS (EXPR.)	PSOTA	(SCHVÁLENO)
VZNIKLÉ PSANÍM	PSANÉ	(SCHVÁLENO)
DOPIS	PSANÍ	(SCHVÁLENO)
HLODAVEC	PSOUN	(SCHVÁLENO)
PRÉRIJNÍ HLODAVEC	PSOUN	(SCHVÁLENO)
NEČAS HOVOR.	PSOTA	(SCHVÁLENO)
NEČAS	PSOTA	(SCHVÁLENO)
NEPOHODA	PSOTA	(SCHVÁLENO)

Tabulka možných výsledků

Otázka	Odpověď	Status
MAJITEL PSA	PSOVOD	(SCHVÁLENO)
DUŠE ZASTAR.	PSYCHA	(SCHVÁLENO)
MALÝ PES	PSÍČEK	(SCHVÁLENO)
ÚLOMKOVITÁ USAZENÁ HORNINA	PSAMIT	(SCHVÁLENO)
DRUH TRÁVY	PSÁRKA	(SCHVÁLENO)
HAFAN	PSISKO	(SCHVÁLENO)
NEJRYCHLEJŠÍ RYBA	PSTRUH	(SCHVÁLENO)
ŘÍČNÍ RYBA	PSTRUH	(SCHVÁLENO)
PATLAVOST	PSELISMUS	(SCHVÁLENO)
MERLÍK	PSÍUCHO	(SCHVÁLENO)

13

Pro luštitelé křížovek lze mimo tento online slovník nalézt i další, designem velmi podobné projekty, např. <https://www.krizovkarsky-slovník.cz/> (2016–), <https://lustilek.cz/>, <https://crossword-kingdom.com/cs/dictionary/>, či slovenskou doménu <https://krizovky.sme.sk/cs/dictionary/>. U crowdsourcingových křížovkářských slovníků se samozřejmě nabízí otázka, zda jejich autorský vklad překračuje pouhou kompilaci informací z tištěných, autorských slovníků. Navíc, navzdory tomu, že databáze *Luštit.cz* stále narůstá (k 12. 4. 2023 obsahovala 263 116 hesel), stále zdaleka nedosahuje objemu elektronického Čalkova *Velkého křížovkářského slovníku*.

3.5 SLOVNÍKOVÁ TYPOLOGIE A MÍSTO KŘÍŽOVKÁŘSKÝCH SLOVNÍKŮ V NÍ

Existují různé přístupy, jak rozlišit v množině všech slovníků jednotlivé typy. Typologie bývají obvykle založeny buď na pragmatických kontextech užití, nebo na základě vlastní slovníkové struktury. Existují rovněž hlediska jako velikost slovníku (kapesní, příruční a velký) anebo cílová skupina (děti, žáci, laici, odborníci, rodilí mluvčí, nerodilí mluvčí a další), které ovšem obvykle zohledňovány nejsou (Hausmann 1989: 971–972). Hausmann (1989: 970) slovníková díla rozlišuje podle jejich způsobu užití například na (a) slovníky užívané pro praktické účely a slovníky užívané pro účely vědecké, nebo (b) slovníky

¹³ Výsledky vyhledávání na *Luštit.cz*, bylo-li do vyhledávacího pole zadáno “ps- - -”.

určené pro recepci, nebo pro produkci textu. Jiná kritéria uplatňuje Alain Reys ve své genetické typologii (Reys 1970 cit. dle Hausmann 1989: 972–973). Ta je zaměřena více na vlastní slovníkovou strukturu. První kritérium je samotný původ lexikografických dat – ta mohou pocházet buď z korpusu (a jedná se tak o data pozorovaná), nebo i částečně z produkce lexikografů a informantů (pak Reys mluví o smíšených datech). Druhé hledisko je kritérium zpracovaných jednotek: je lexikografickým tokenem slovo, morfém, nebo kolokace? Třetí kritérium, které Reys zmiňuje, se zabývá pokrytím slovní zásoby: lexikograf se může pokusit pokrýt celou slovní zásobu (např. ve výkladovém slovníku), nebo jen některé její výseče (jako je tomu například u slovníku slangů nebo terminologického slovníku). Čtvrté kritérium se týká řazení dat, které může být buď formální (abecední, retrogradní), nebo sémantické (onomaziologické). Páté kritérium posuzuje, zda slovník staví na znakové rovině (a primárně se zabývá formou výrazů), nebo rovině obsahové (a zaměřuje se na výklad denotátu znaků); jednoduše lze také mluvit o rozdílu mezi slovníkem a encyklopedií. V šestém kritériu Reys (1970 cit. dle Hausmann 1989: 973) zohledňuje, které informace budou zahrnuty do výkladu: zda pouze funkční (týkající se distribuce a značení), nebo i mimo-funkční (například informace o etymologii, normě atd.). Poslední kritérium se týká způsobu exemplifikace: tedy zda slovník obsahuje příklady, nebo ne, a jakým způsobem jsou tyto příklady zpracovány.

V mnohém smyslu podobnou typologii předkládají také autoři *Manuálu lexikografie* (Čermák a Blatná 1995: 11–12) – i ta staví především na samotném vystavení slovníku spíše než na pragmatické rovině užití. Schéma převzaté z *Manuálu lexikografie* (poslouží nám pro vymezení KS) je následující:

- (1) (Obsah)
 - (a) encyklopedické
 - (b) jazykové
- (2) (Čas)
 - (a) diachronní (historické, etymologické)
 - (b) synchronní
- (3) Jazyky
 - (a) vícejazyčné
 - (b) jednojazyčné
- (4) Cíl (jednojazyčné):
 - (a) normativní
 - (b) deskriptivní (vědecké)
- (5) Uspořádání
 - (a) nealfabetické
 - (i) retrogradní
 - (ii) frekvenční

- (iii) věcné/tezaurové
- (b) alfabetské
- (6) Oblast
 - (a) dílčí
 - (i) individuální: autora/díla
 - (ii) geograficky stratifikované: dialektické
 - (iii) sociálně stratifikované: argotické aj.
 - (iv) oborové věcné: terminologické, slangové
 - (v) oborové jazykové: onomaziologické, frazeologické, onomastické
 - (b) celonárodní
- (7) Východisko
 - (a) onomaziologické
 - (i) tezaurus/věcný
 - (ii) synonymické
 - (iii) hyponymické aj.
 - (b) sémaziologické
 - (i) obecné – dílčí (ne/normativní)
 - (ii) ortografické-ortoepické (ne/normativní)
- (8) Médium uložení
 - (a) knižní
 - (b) elektronické.

(Čermák a Blatná 1995: 11–12).

Autoři představují jako první (a nejdůležitější) diferenci dělení slovníků na encyklopedické a jazykové. Pokud bychom se ovšem snažili v této dichotomii umístit křížovkářské slovníky, narazili bychom na jisté problémy. Je nutné říci, že povaha křížovkářských slovníků a jejich účel se poněkud vymyká ostatním slovníkovým dílům – jelikož nejsou zamýšlené ani pro produkci, ani recepci textu, ani pro rozšiřování vědomostí o světě, ale protože mají sloužit při velmi specifické aktivitě (luštění nebo sestavování křížovek). Rovněž ne všechny lexikografické tradice striktně rozlišují mezi encyklopedickým a jazykovým významem (viz kapitoly 2.3.1 – 2.3.3). Například Tarp a Bothma (2012: 89) navrhují spíše rozlišování mezi přesnou a globální informací – a zatímco v jazykových slovnících převládají informace přesné a omezené, encyklopedie se svým výkladem pokoušejí o širší postihnutí pojmu. Pokud bychom nahlíželi na tuto dichotomii takto, pak křížovkářské slovníky nepochybně poskytují pouze přesné, velmi limitované informace: výklad hesel bývá stručný, nemá ambice být vyčerpávající a slouží pouze jako praktický nástroj při luštění křížovek.

Druhá diference je rozdělení slovníků z hlediska vývojového – tedy na diachronní slovníky, které se zabývají jazykovým vývojem včetně minulých období, a slovníky synchronní, zaměřené pouze na současný stav slovní zásoby. Přestože křížovkářské slovníky

obsahují archaismy, bývají tyto pojmy mnohdy explicitně označeny markery (např. „zastarale“), a hlavní pozornost je upírána na soudobou slovní zásobu. Lze je tedy jistě zařadit k synchronním slovníkům.

Slovníky se rovněž mohou dělit na vícejazyčné a jednojazyčné – jednojazyčné pak mohou být tvořeny za účelem preskripce (stanovení jazykové normy), nebo kvůli deskripci současného stavu lexika (obvykle slovníky vědecké). Křížovkářské slovníky jsou primárně jednojazyčné, obsahují ovšem substanciální počet cizích slov – výjimku představuje *Křížovkářský slovník Černovského a Vindušky*, který v úvodu deklaruje, že při vytváření hesláře byla výrazně preferována česká slova nad cizími. Křížovkářské slovníky samozřejmě nemají a nemůžou mít ambice být normativní příručkou. Na druhé straně, jelikož SČHAK v druhé polovině 20. století rámuje křížovky jako produkt lidové slovesnosti, jejichž cílem je péče o národní jazyk (SČHAK 1980), projevují se tyto tendence i v lexiku křížovkářských slovníků. Zatímco nejstarší slovníky relativně často zařazují i výrazy expresivní, nebo dokonce vulgarismy, novější slovníky tyto výrazy ve svých heslářích nemají.

Jako další typologické kritérium autoři *Manuálu lexikografie* (Čermák a Blatná 1995) uvádějí druh uspořádání – nealfabetické (sem zařazují uspořádání retrogradní, frekvenční a věcné) a alfabetické. Je nutné poznamenat, že většina křížovkářských slovníků jistým způsobem využívá abecedního řazení ve svém hesláři, často v kombinaci s řazením podle počtu písmen. Na druhé straně, pokud bychom uspořádání nahlíželi jako Reys (Reys 1970 cit. dle Hausmann 1989: 972–973), který rozlišuje slovníky uspořádané formálně a slovníky uspořádané sémanticky (slovníky onomaziologické), zjistíme, že téměř ve všech křížovkářských slovnících se vždy ve větší či menší míře uplatňuje i uspořádání onomaziologické. Předně existují některé slovníky určené k luštění křížovek uspořádané věcně, jiné alespoň obsahují některé tematicky uspořádané seznamy. V slovníku Koudelky a Káni se zase u některých heslových vstupů vyskytují celá pojmová hnízda, která mohou zabírat až několik stran (například heslo *postavy a pojmy z mytologie*).

Jinou odlišností je pokrytí slovní zásoby slovníkem: slovník může buď pokrývat pouze dílčí oblast slovní zásoby (individuální: autora/díla, geograficky stratifikované: dialektické, sociálně stratifikované: argotické aj., oborové věcné: terminologické a slangové, oborové jazykové: onomaziologické, frazeologické, onomastické), nebo se zaměřovat na *celonárodní* oblast slovní zásoby. Zde dochází v rámci historického vývoje KS k největšímu posunu: zatímco nejstarší slovníky obsahují vesměs bezpříznakovou slovní zásobu, mladší se čím dál více zaměřují na terminologickou vrstvu jazyka.

Nakonec autoři *Manuálu lexikografie* (Čermák a Blatná 1995) rozdělují slovníky

podle jejich média uložení na tištěné (knižní) a elektronické (digitální). V této kapitole byly představeny čtyři různé křížovkářské slovníky z různých časových období – mezi nimi i jeden digitální. Tištěné křížovkářské slovníky se objevují od 20. let 20. století, první digitální se nám podařilo dohledat k roku 2013.

Přestože z hlediska některých typologických kritérií nejsou křížovkářské slovníky zcela homogenní skupinou, lze jistě shrnout některé obecné rysy. Tyto slovníky shromažďují přesné, stručně formulované informace, které lze velmi dobře využít při luštění křížovek. Kvůli nutnosti hledání luštěného slova – jehož forma, mimo počet grafémů, je neznámá – tendují ke kombinování onomaziologického principu se sémaziologickým. Až na výjimky (pojmové křížovkářské slovníky) využívá makrostruktura abecedního uspořádání, které je ale doplněno o onomaziologicky uspořádané segmenty – ty mohou být na konci slovníku, nebo jsou umístěny u některého hesla, které shrnuje danou tematickou kategorii. Relativně vysoká variabilita je v KS přítomná v tom, které vrstvy slovní zásoby slovníky pokrývají – zatímco některé mají těžiště v bezpříznakové slovní zásobě, jiné obsahují značný počet cizích slov nebo odborných termínů.

4 PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části jsem si stanovila za cíl srovnat hesláře KS a výkladových slovníků a analyzovat specifičnost lexikografických jednotek v KS. Nejdříve byl zjištěn překryv hesláře KS a vybraných výkladových slovníků, poté byla specifická slovní zásoba pro KS označena tagy. Na základě značení byly identifikovány dominantní znaky těchto jednotek.

4.1 VÝBĚR POPULACE

Pro srovnání hesláře dvou typů slovníků – výkladových a křížovkářských – bylo nutné vybrat konkrétní zástupce daných typů. Přiklonila jsem se ke zkoumání *Křížovkářského slovníku* (KS) Černovského a Vindušky a slovníku *Křížovkářům do kapsy* (KDK) od Kramáře a Jelínka (1992), jelikož organizace makrostruktury daných slovníků, díky uplatnění čistě sémaziologického principu, se blíží výkladovým slovníkům. Za méně vhodný lze jistě považovat například slovník Koudelky a Káni (1984), jehož organizace jako reverzního slovníku uplatňuje i onomaziologický princip řazení. Výběr výkladových slovníků se odvíjel od vybraných slovníků křížovkářských: usilovala jsem především o časovou blízkost zkoumaných slovníků. Protože *Křížovkářský slovník* Černovského a Vindušky vyšel patrně ve 20. nebo 30. letech, přirozeně se nabízelo srovnání s PSJČ, který začíná vycházet v r. 1935, byť přípravné práce probíhaly již od r. 1911 (Uhlířová 2011). Slovníku *Křížovkářům do kapsy* by z časového hlediska nejvíce odpovídalo 2. vydání SSČ, nakonec jsem se ovšem přiklonila ke srovnání daného KS s ASSČ, přestože sestavení heslářů obou slovníků dělí přibližně 20 let. Při rozhodování převážil fakt, že pro daný výkladový slovník byl vytvořen kompletně nový heslář, nezávislý na excerpčních datech Kanceláře slovníku jazyka českého, ba naopak založený na moderní metodologii a korpusových datech (Červená 1981; Kochová a Opavská 2016).

Aby byla lexikografická data z KS srovnatelná s ASSČ (v době práce na diplomové práci byla dostupná pouze hesla začínající grafémy A–E), vybrala jsem z křížovkářských slovníků rovněž populaci hesel z počátku abecedy. Cílem bylo vybrat z každého křížovkářského slovníku asi 1000 hesel. Pro *Křížovkářský slovník* od Černovského a Vindušky to představovalo opsání hesel pod grafémy A–D (N = 1058) do tabulkového procesoru, pro slovník *Křížovkářům do kapsy* opsání hesel pod grafémy B–D (N = 1042).

Dále bylo nutné zjistit, zda dané heslové vstupy lze také nalézt v řečených výkladových slovnících.

4.2 WEB-SCRAPING

Pro získání dat na porovnání hesel KS s výkladovými slovníky jsem využila metodu *web-scrapingu*. Jedná se o techniku, pomocí které je možné z konkrétních webových stránek extrahovat specifické informace (Jarmul a Lawson 2017: 17). Pro excerptci dat je třeba vytvořit jednoduchý skript v programovacím jazyku Python (verze 3)¹⁴. Do skriptu, který měl dané informace získat z webového rozhraní PSJČ, byly nejdříve importovány knihovny *request* (knihovna pro zasílání HTTP požadavků), *re* (knihovna pro práci s regulárními výrazy) a *csv* (knihovna pro čtení csv souborů).

```
import requests
import re
import csv
```

Poté byl definován výchozí soubor s hesly KS a cílový soubor, do kterého budou informace zapsány. V mé výchozí tabulce jsou dva sloupce, v prvním jsou heslové vstupy z KS (definované jako „heslo“), v druhém sloupci jsou definice z KS (definované jako „legenda“).

```
with open('/vstupni_soubor.csv', "r") as csvfile,
open('/cilovy_soubor.csv', "w") as csvfile_output:

    csvreader = csv.reader(csvfile)
    csvwriter = csv.writer(csvfile_output)

    for radek in csvreader:
        heslo = radek[0]
        legenda = radek[1]

        if heslo == "":    print("skipping line")
        continue
```

¹⁴ Je nutné poznamenat, že dané skripty nejsou obecné a jsou použitelné pouze pro zcela konkrétní zdrojový kód příslušných webových stránek.

V URL adrese digitalizovaného PSJČ¹⁵ byla jako proměnná lokalizována pasáž, v níž je vždy pojmenováno právě zobrazované heslo. Za tuto proměnnou byly dosazovány hesla z csv souboru. Následně byl pomocí funkce *get* (z knihovny *requests*) získán zdrojový kód stránky. V zdrojovém kódu webové stránky jsem identifikovala řádek č. 147, v němž, když heslo nebylo přítomné v databázi, byla napsána odpověď: „Heslo *proměnná* v příručním slovníku nenalezeno“. Proto jsem do zadání přidala funkci *if*, tedy podmínku: pokud funkce *get* na řádce č. 147 nalezne řetězec znaků „Heslo“, do cílového csv souboru napíše „N“, tedy že heslo není v databázi přítomné. V opačném případě do cílového csv souboru napíše „A“, tedy že heslo je v databázi přítomné.

```
r =
requests.get('https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo='
+ heslo +
'&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=ha
mo&ps_startfrom=0&ps_numcards=0&numcchange=no&not_initial=1')
    html_lines = r.text.splitlines()

# pokud se v nadpisu slovo nachází, tak je to platné slovo

if "Heslo" in html_lines[147]:
    ve_slovníku = "N"
else:
    ve_slovníku = "A"
csvwriter.writerow([heslo, legenda, ve_slovníku])
```

O něco složitější bylo napsání skriptu pro web-scraping webového rozhraní ASSČ¹⁶. U předchozího příkladu se URL adresa předvídatelně měnila dle hledaného hesla, a proto informace bylo možné získat pomocí funkce *get*. Webové rozhraní ASSČ využívá dynamické načítání hesel pomocí Javascriptu. Webové rozhraní zasílá POST požadavek a odpovědi serveru jsou slovníková data ve formátu *json*, které rozhraní zobrazí uživateli. Tato odpověď obsahuje HTML kód pro zobrazení definice slova na stránkách slovníku. Po získání odpovědi serveru bylo kontrolováno, zda slovo bylo nalezeno na stránkách slovníku. Pokud se slovo nachází ve vyhledávacím poli, je označeno jako platné, a do cílového souboru se k danému slovu napíše zápis „A“. Pokud slovo na stránkách slovníku není nalezeno, do cílového csv souboru je proveden zápis „N“.

¹⁵ <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

¹⁶ <https://slovníkcestiny.cz/uvod.php>

```

import requests
import csv

with open('/vstupní_soubor.csv', "r") as csvfile,
open('/cílový_soubor.csv', "w") as csvfile_output:
    csvreader = csv.reader(csvfile)
    csvwriter = csv.writer(csvfile_output)
    for radek in csvreader:
        heslo = radek[0]
        if heslo == "":
            print("skipping line")
            continue

    url = f"https://slovníkcestiny.cz/web_ver_ajax.php"
    payload = {
        'act': 'webVer',
        'term': heslo,
        'fulltext': 'false',
        'page': '1'
    }

    headers = {
        'Content-Type':
'application/x-www-form-urlencoded;charset=utf-8',
        'X-Requested-With': 'XMLHttpRequest',
        'Referer': 'https://slovníkcestiny.cz/heslo/dada/1/36542'
    }

    cookies = {
        'hid': '36542',
        'action_seznamu': '1',
        'searchTerm': 'dada',
        'searchCount': '7',
        '_ga': 'GA1.1.1526634840.1677099311',
        '_ga_46D81MV8BS': 'GS1.1.1682258321.3.1.1682261349.0.0.0',
        '_gid': 'GA1.2.33671845.1682190450',
        'PHPSESSID': 'br4lga89g0ralvrgn8an9jom2r',
        '_gat_gtag_UA_3166307_30': '1'
    }

    response = requests.post(url, data=payload, headers=headers,
cookies=cookies)

```

```

hesla_html = response.json()["htmlData"]
formy = [forma for _, forma, _ in re.findall('>((\w+) ( I+)?
<', hesla_html)]
forma_existuje = heslo in formy

# pokud se v nadpisu slovo nachází, tak je to platné slovo
if forma_existuje :
    print(f"Slovo '{heslo}' je platné.")
    csvwriter.writerow([heslo, "A"])
else:
    print(f"Slovo '{heslo}' není platné.")
    csvwriter.writerow([heslo, "N"])

```

U překryvu hesláře křížovkářských slovníků s výkladovými byl zjištěn klesavý trend: zatímco starší *Křížovkářský slovník* Černovského a Vindušky měl s PSJČ shodných 83 % heslových vstupů (n = 878), slovník *Křížovkářům do kapsy* s ASSČ měl shodných pouhých 58 % (n = 605). Na základě těchto dat bylo možné konstatovat, že počet lexikografických jednotek, které představují průnik s lexikálním jádrem češtiny pokrytým běžným výkladovým slovníkem, se u moderního KS začal snižovat. Tento trend patrně s tematickou modifikací křížovek v průběhu přibližně 60 až 70 let, které dělí slovník Černovského a Vindušky a mladší *Křížovkářům do kapsy*. Zdá se, že modernější křížovky daleko více závisí na příznakovém lexikonu. Otázkou je, zda se na trendu zvyšování podílu příznakového lexikonu podílí i lepší kombinatorické vlastnosti některých lexémů oproti jiným: například Claude Shannon ve své klíčové studii *A Mathematical Theory of Communication* (1948) upozorňuje, že existence křížovek je možná jen díky relativní redundanci každého jazyka. Pokud by se jazyková redundance blížila nule, téměř jakékoliv slovo doplněné do křížovky by bylo smysluplné. Pokud by naopak byla redundance příliš vysoká, vytvořit křížovku by bylo příliš obtížné. Shannon tvrdí, že velké křížovky jsou možné při jen asi 50% redundanci lexikonu – shodou okolností asi 50% redundancí angličtina disponuje, velké křížovky jsou tedy možné. Mohlo by být zajímavé ověřit, zda zařazování příznakové slovní zásoby do křížovek a KS není motivováno dosažením ideální jazykové redundance. Taková analýza ovšem jde již nad rámec této diplomové práce.

4.3 TAGOVÁNÍ

O tom, jakým způsobem je sestaven heslář výkladových slovníků PSJČ a ASSČ, informuje kapitola 2.2. Oba výkladové slovníky ve svých heslářích primárně shromažďují apelativní, bezpříznakové, spisovné lexémy. Autoři PSJČ se výslovně vyhýbali zařazování příznakových lexémů, jako jsou archaismy, dialektismy nebo termíny (Redakce PSJČ a Kancelář Slovníku jazyka českého 1939). Propria a zkratky byly v PSJČ přítomné jen v seznamu na konci slovníku. Obdobně i heslář ASSČ sestává primárně ze spisovných, bezpříznakových apelativ. Limitovaně zařazené byla kompozita, propria, depropriální jednotky, zkratky a lexémy příznakové (Koncepty ASSČ).

Naší hypotézou je, že heslové vstupy z KS, které nejsou přítomné v daných výkladových slovnících, nepatří mezi spisovnou, bezpříznakovou apelativní slovní zásobu. Krčmová (Čechová a Krčmová 2008: 170) pokládá za bezpříznakový lexém ten, který je spisovný, frekventovaný, stylově a dobově nezabarvený a neexpresivní. Zatímco užití bezpříznakového lexému je univerzální, užití příznakové jednotky je vždy limitováno na stylovou vrstvu určitých typů textu, případně na specifické užití příznakového lexému jako prostředku aktualizace (ibid.). Níže ve svém výkladu Krčmová uvádí charakteristické typy příznakových lexémů: nejdříve pochopitelně zmiňuje lexikální jednotky nesoucí jistý příznak časový – mimo neutrálních prostředků rozlišuje archaismy, historismy a neologismy (ibid.: 170–171). Dále autorka upozorňuje, že jako stylový příznak může také fungovat cizost lexému, a to bez ohledu na to, jak dlouho se v dané komunikaci již užívá. Některá přejatá slova, která se ne zcela zapojila do fonologického nebo morfologického systému češtiny, mohou tedy patřit mezi příznaková, navzdory své dlouhé existenci v daném národním jazyku (ibid.: 171). Speciální skupinou příznakových prostředků jsou samozřejmě expresivní výrazy, ať už s výrazy s příznakem kladným nebo negativním (ibid.). Další třídou příznakových prostředků jsou jistě ty, které přináleží k různým útvarům národního jazyka: mimo spisovné neutrální lexémy tak existují regionálně neomezené nespisovné výrazy, které bývají označovány jako nespisovné nebo obecněčeské výrazy, a rovněž regionalismy, slova oblastní a dialektismy (ibid.: 172). Sociálním příznakem disponují argotismy a výrazy slangové (ibid.). Konečně některé příznakové prostředky přísluší k stylové vrstvě některého z funkčních stylů – např. kolokviální prostředky k mluvené podobě spisovného jazyka, publicismy do stylové normy publicistických projevů, lexémy s příznakem knižnosti k psaným spisovným projevům vyššího stylu, a konečně termíny k textům odborného stylu (ibid.: 171–172).

Protože jsem zkoumala specifickost lexikografických jednotek v KS, označovala jsem u lemmat příznakovost v širokém slova smyslu. Lemma bylo označeno tagy, bylo-li propriem, zkratkou, cizím slovem nebo obsahovalo-li stylový příznak různého typu. Níže je předložena tabulka s tagsetem: první tagy se týkají rysů spojených se slovtvorbou (rozlišení zkratk), sémantikou (rozlišení proprií a apelativ) a etymologie (identifikace cizích a citátových slov). Výpůjčky byly označeny tagem pouze v tom případě, nejsou-li plně adaptované: lexémy byly identifikovány jako cizí slova, jsou-li syntakticky a morfoložicky začleněny do českého jazykového systému; naopak tagem pro citátová slova byly označeny ty lexémy, u nichž neproběhla žádná adaptace a které zůstávají nesklonnými (Nekula 2017). Konečně byla označena tagem lemmata, která představují grafickou nebo fonetickou variantu (nebo pseudo-variantu) neuvedenou ve výkladových slovnících.

Kategorie	Tag
abreviace	1
proprium	2
výpůjčky	
→ cizí slovo	3a
→ citátové slovo	3b
dubleta (grafická, fonetická)	4

Co se týče stylové charakteristiky, předně jsem rozlišovala lexémy s příznakem časovým: tj. archaismy, historismy a neologismy. Přítomný příznak expresivní jsem dále nekategorizovala a pouze označila tagem. Dílčí kategorie (byť v omezené míře) jsem naopak rozlišovala u příznakovosti způsobené přináležitostí k různým útvarům národního jazyka: jako příznakové jsem identifikovala výrazy obecněčeské a dialektismy. U sociálního příznaku jsem opět neprováděla již žádnou další kategorizaci. Konečně jsem rozlišovala lemmata příslušející k stylové vrstvě některého z funkčních stylů: zde jsem označovala lexémy s příznakem kolokviálním, knižním, termíny, publicismy a poetismy.

Kategorie	Tag
příznak časový	
→ archaismus	5a
→ historismus	5b
→ neologismus	5c
příznak expresivní	6
příznak regionální	
→ obecněčeské	7a
→ dialektismus	7b
sociální příznak	8
slohový příznak	
→ kolokviální výraz	9a
→ knižní výraz	9b
→ termín	9c
→ publicismus	9d
→ poetismus	9e

4.4 VÝSLEDKY¹⁷

Předně je vhodné upozornit, že jelikož se tagy nevyklučovaly (slovo může například být termínem a zároveň výpůjčkou), některé jednotky měly tagů více – např. heslový vstup jako *BBC – rozhlasová a televizní společnost V. Británie (British Broadcasting Corporation)* byl označen jako zkratka i proprium; *ca – zkr. circa* bylo označeno jako zkratka i citátové slovo; *bilis – žluč (anat.)* bylo označeno jako citátové slovo i termín. Na druhé straně existovala relativně malá skupina slov, která neodpovídala žádným tagům v tagsetu, konkrétně v *Křížovkářském slovníku Černovského a Vindušky* bylo neoznačeno žádným tagem 21 hesel. Část z nich patřila mezi deverbativní substantiva (n = 11), která PSJČ nezařazuje. Jednalo se o jednotky jako *draní, bádání, cukání, dopadení, doručení* nebo *dosazení*. Část těchto slov byla uvedena v plurálu, zatímco v PSJČ byly lemmatizovány v

¹⁷ Tabulky s označenými daty jsou dostupné v příloze této diplomové práce.

singuláru: jednalo se např. o lemmata jako *doky* nebo *aleje*, překvapivě ale v PSJČ byly v sg. lemmatizovány také jednotky jako *bradla* (*bradlo*) nebo *červánky* (*červánek*). V PSJČ nebyl lemmatizován jmenný tvar adjektiva *bosý* (*bos*), tedy heslo, které lze nalézt ve slovníku Černovského a Vindušky, podobně nebyl lemmatizován instrumentál tázacího zájmena *co* (*čím*). Překvapivě ovšem v PSJČ nebyla přítomná také některá činitelská jména (*cestař*, *cídič*, *číšnice*) a rovněž substantivum *april*.

	KS (N = 180)	KS %	KDK (N = 438)	KDK %
<i>zkratky</i>	56	31,1 %	115	26,3 %
<i>propria</i>	58	32,2 %	80	18,2 %
<i>cizí slovo</i>	7	3,8 %	66	15 %
<i>citátové slovo</i>	23	12,7 %	43	9,8 %
<i>dubleta</i>	12	6,6 %	4	0,9 %
<i>archaismus</i>	2	1,1 %	12	2,7 %
<i>historismus</i>	0	0	4	0,9 %
<i>příznak expr.</i>	2	1,1 %	2	0,5 %
<i>příznak reg.</i>	0	0	0	0
<i>kolokviální výraz</i>	0	0	2	0,5 %
<i>knižní výraz</i>	0	0	1	0,2 %
<i>termíny</i>	35	19,4 %	195	44,5 %

Některé kategorie se nacházely v hesláři obou KS s podobnou frekvencí, a to zejména zkratky. KS Černovského a Vindušky obsahoval asi 31,1 % lemmat označených jako zkratky, KDK asi 26,3 %. Rovněž termíny byly v obou slovnících zastoupeny relativně hojně: KS Černovského a Vindušky obsahoval asi 19,4 %, KDK 44,5 %. Konečně v obou slovnících se relativně často vyskytovala *propria*: v KS Černovského a Vindušky bylo takto označeno 32,2 % hesel, v KDK 18,2 %.

Ve slovníku Černovského a Vindušky byla relativně frekventovaná citátová slova – takto označeno bylo 12,7 % lemmat, za částečně adaptovaná cizí slova bylo naopak označeno jen 7 lemmat (*anal* – *letopis*, *anti* – *lat. proti*, *arena* – *zápasiště*, *basar* – *trh* a další). V této skupině byla také obsažná kategorie tzv. dublet (a pseudodublet) (n = 12): zde, kromě rozdílně zapsaných cizích slov (*báča*, *balsám*, *bryndza*), jsou přítomny i některé ortograficky

chybné zápisy (*číš, cnost, cenník, čítánka, dennice*). Konečně, dvě lemma byla v tomto slovníku označena jako archaismy – *aň* a *drtiny*; ve vzorku se také nacházely dva výrazy expresivní – *baba* a *čuňák*.

Ve slovníku *Křížovkářům do kapsy* figurovala kromě již jmenovaných kategorií (termíny, zkratky, propria) relativně obsáhlá skupina částečně adaptovaných výpůjček (n = 66; 15 %) – jednalo se například o hesla *bakna – svorka na vázání lyží (hovor.)*; *bašlik – příkrývka hlavy, kapuce (z turečtiny)*; *bonvivant – požitkář* nebo *devoce – pokorná, zbožná úcta*. Menší byla skupina citátových cizích slov, zde se jednalo jen o 9,8 % vzorku. Mezi citátovými slovy tohoto slovníku byly jednotky jako: *bis – volání při potlesku v divadle*; *city – stará vnitřní část města, obchodní a peněžní centrum*, *čárda – maďarská krčma* nebo *detto – totéž*. Konečně ve slovníku *Křížovkářům do kapsy* bylo označeno také 12 archaismů a 4 historismy, což představuje o něco vyšší frekvenci než v *Křížovkářském slovníku Černovského a Vindušky*. Příkladem se jedná o lemmata jako *beán – nováček, začátečník*; *borta – přýmek*; *božec – psotník*; *barbiř – holič (zast.)* nebo *dojče – mladé tele*. Z historismů se ve vzorku objevily *doch – snopek slámy na krytí střechy*, *dočesná – slavnost po skončení česání chmele*, *domicil – místo splatnosti směnky* a *drnomistr – ras*. Jiné kategorie se objevovaly ve vzorku slovníku KDK jen spoře: byly označeny dvě expresiva (*babra – neobratný člověk (lid.)*, *barnum – dryáčnická reklama*), dva výrazy kolokviální (*bakna – svorka na vázání lyží (hovor.)*, *dakl – jezevčík (lid.)*) a jeden výraz knižní (*credo – vyznání víry křesťanské*).

Je patrné, že koncepce obou popisovaných křížovkářských slovníků se značně liší: zatímco heslář slovníku Černovského a Vindušky se shoduje s PSJČ z 83 % a mimo bezpříznakovou slovní zásobu obsahuje především zkratkové výrazy, propria a relativně vysoký počet citátových slov, heslář slovníku KDK se s ASSČ shoduje v pouhých 58 %. Zde ve specifické slovní zásobě zcela jasně převažují termíny (44,5 %) a minimálně o polovinu méně je zkratek, proprií nebo výpůjček. Zdá se tedy, že novější křížovkářský slovník se nejen svým heslářem více vymyká běžným výkladovým slovníkům, ale také že svůj heslář v základu staví pomocí vůbec nejobsáhlejší oblasti lexikonu – termínů.

Je nutné říci, že při kvantitativní analýze hesláře jsem u jednotek, které bylo možné nalézt i ve výkladových slovnících, spoléhala na koncepční prohlášení autorů – tedy že se jedná především o bezpříznakovou, spisovnou, apelativní slovní zásobu. Analýza by nicméně mohla předložit přesnější data, pokud by byla stejným tagsetem označena i slovní zásoba společná s výkladovými slovníky. Nakonec je také vhodné upozornit, že tagset byl vytvořen podle Krčmové charakteristiky stylové příznakovosti (Čechová a Krčmová 2008: 170) pro

účely této diplomové práce a vybraná data jsem jí značkovala pouze já – v některých hraničních případech se ovšem nabízela různá interpretace, a výsledky jsou tak postiženy subjektivním hodnocením. Například mince a platidla (např. *ban* – rumunská mince, *bolívar* – měnová jednotka Venezuely, *cedi* – měnová jednotka Ghany) jsem označovala jako částečně adaptované výpůjčky – lexém *cedi* by patrně bylo možné také velmi dobře považovat za slovo citátové. Také jsem váhala, jakým způsobem označovat (cizí) grafémy a fonémy, např. *dzéta* – písmeno řec. abecedy, *ae* – lat. dvojhláska, *ce* – písmeno, *cz* – polská dvojhláska, *če* – písmeno – tato lemmata jsem tedy ze sledovaných dat vyřadila.

ZÁVĚR

V této práci byl zkoumán dosud zcela opomíjený fenomén křížovkářských slovníků. Kromě shromáždění bibliografie českých křížovkářských slovníků byla v práci rovněž představena jejich specifická z hlediska slovníkové struktury i lexikálního obsahu.

První KS na našem území vycházejí v r. 1926 – jedná se o *Slovníček pro křížovkáře* od Otakara Jiříka a *Malý vševěd* od Petra Pospíšila – tedy asi rok poté, co v republice počíná „křížovkářská horečka“, dovezená na naše území z USA československými fotbalisty (SČHAK 1980: 3). Mezi rokem 1926–1943 vycházejí minimálně čtyři českojazyčné křížovkářské slovníky, lexikon *Malý vševěd* má navíc 4 svazky. Zdá se, že v následujících 20 letech byla ze strany publikace nových křížovkářských slovníků odmlka, nelze však vyloučit mezerovité dochování pramenů. Minimálně máme ovšem informace o *Slovníčku pro luštitelé* z r. 1969 od Romana Reisenauera, *Křížovkářském slovníčku* z r. 1971 od Miroslava Jelínka a slovensky psané *Abecedě křížovkára* od Jána Beličky z r. 1973. Dalším dochovaným křížovkářským slovníkem je *Křížovkářský slovník* Koudelky a Káni z r. 1985. V 90. letech počet lexikografických děl tohoto typu začíná značně narůstat: vychází minimálně čtyři nové publikace, a navíc 4. vydání slovníku Koudelky a Káni doplněné a rozšířené. Konečně mezi lety 2000 až 2017 je vydáno devět nových českých křížovkářských slovníků. S ohledem na množství těchto křížovkářských pomůcek, zvláště uvědomíme-li si, že výše byla nastíněna početnost pouze českojazyčných příruček, je podivuhodné, že je tento fenomén lexikografickou obcí zcela ignorován.

Pokud by se ukázalo, že se křížovkářské slovníky nijak nevymykají již lépe prozkoumaným typům slovníků – například výkladovým slovníkům, slovníkům cizích slov nebo všeobecným encyklopediím – pak by nevšimavost z pozice lexikografů byla pochopitelná. Jak ovšem bylo v diplomové práci demonstrováno, české křížovkářské slovníky disponují nejen unikátní makrostrukturní organizací, ale orientují se i na specifické vrstvy slovní zásoby. Některé křížovkářské slovníky disponují abecedním řazením kombinovaným s řazením podle počtu grafémů, jiné jsou uspořádány jako reverzní slovníky a další disponují tematickým uspořádáním. Lze ovšem pozorovat, že všechny křížovkářské slovníky v různé míře kombinují onomaziologický princip se sémaziologickým.

Při zkoumání odlišnosti hesláře KS od výkladových slovníků se ukázala i jistá variabilita mezi zkoumanými KS. Ve starším *Křížovkářském slovníku* Černovského a Vindušky lze nalézt 83 % stejných lemmat jako v PSJČ a kromě bezpříznakových jednotek

obsahuje především zkratkové výrazy, propria a relativně vysoký počet citátových slov. Naopak slovník *Křížovkářům do kapsy* se s ASSČ shodoval v pouhých 58 % a v jeho hesláři je zastoupen významný počet termínů. Přesto lze konstatovat, že hesláře KS nemají absolutní překryv s výkladovými slovníky a mimo bezpříznakových spisovných lexikálních jednotek obsahují také významný počet zkratek, propria, výpůjček a citátových slov a také termínů.

K diskuzi zůstává to, že byly zevrubně analyzovány pouze tři tištěné slovníky a také byla jistá pozornost věnována slovníkům digitálním, existuje ovšem minimálně 21 českých křížovkářských slovníků – zdá se tedy, že variabilitu křížovkářských slovníků tato diplomová práce pouze nastínila. Přestože tato práce patrně nevyčerpává všechny možnosti analýzy KS, pokusila se předejít alespoň některé, který tento sice všeobecně rozšířený, avšak odbornou literaturou přehlížený fenomén nabízí.

BIBLIOGRAFIE

SLOVNÍKY

ADELUNG, J. CH. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. 1811. Digitale Bibliothek – Münchner Digitalisierungszentrum. Dostupné online: <https://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/band/bsb00009132> [cit. 2023-06-03].

Akademický slovník současné češtiny. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2017–2023. Dostupné online: <https://slovníkcestiny.cz> [cit. 2023-06-03].

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné*. Praha: Akademie věd České republiky, 1994.

ČERNOVSKÝ, C. P. a J. VINDUŠKA. *Křížovkářský slovník*. Praha: Zmatlík a Palička. Nákladem časopisu Křížovky kocoura Felixe.

FILIPEC, Josef, DANEŠ, František, MACHAČ, Jaroslav, MEJSTRÍK, Vladimír a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1978.

HALLER, Jiří a kol. *Slovník věcný a synonymický 1*. Praha: SPN, 1969.

HUJER, Oldřich, SMETÁNKA, Emil, WEINGART, Miloš, HAVRÁNEK, Bohuslav, ŠMILAUER, Vladimír, ZÍSKAL, Alois a kol. *Příruční slovník jazyka českého*. Dostupné online: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> [cit. 2023-06-03].

JELÍNEK, Miroslav. *Křížovkářský slovníček*. Brno: KV SČN, 1971.

KAHN, John Ellison (ed.) *Reader's Digest Reverse Dictionary*. London: Reader's Digest Association Limited, 1989.

KLÉGR, Aleš. *Tezaurus jazyka českého*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2007.

KRAMÁŘ, Vojta a Zdeněk JELÍNEK. *Křížovkářům do kapsy. Slovník pro začínající i pokročilé luštitelé*. Brno: Spektrum 1992.

KOUDELKA, Vítězslav a Miroslav KÁŇA. *Křížovkářský slovník pro vaši zábavu i poučení*. Brno: Jihomoravský krajský výbor Českého svazu novinářů, 1984.

SEKUNDÁRNÍ ZDROJE

AGERBO, Heidi. *Explaining meaning in lexicographical information tools*. 59–77. In: FUERTES-OLIVERA, Pedro A., ed. *The Routledge Handbook of Lexicography*. London and New York: Routledge, 2018.

AUGARDE, Tony. Chambers Crossword Dictionary. *International Journal of Lexicography*. 2001, **14**(2), 153–155.

AUGARDE, Tony. The Oxford Crossword Dictionary. *International Journal of Lexicography*. 1999, **12**(4), 352–354.

BERGENHOLTZ, Hennig a Sven TARP. *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.

BOTHMA, Theo and Sven TARP. Lexicography and the Relevance Criterion. *Lexikos*, **22** (1), 2012, 86–108.

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie a kol. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008.

ČERMÁK, František a Renata BLATNÁ. *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995.

ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010.

ČERMÁK, František. Recenze: Aleš Klégr: Tezaurus jazyka českého: Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných. *Slovo a slovesnost*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2009, **70**(2), 153–157.

ČERVENÁ, Vlasta. O lexikálním archívu Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Naše řeč*. **64** (1), 1981, 14–22.

ČESKÝ SVAZ HÁDANKÁŘŮ A KRÍŽOVKÁŘŮ. *Prameny v korespondenčních křížovkářských soutěžích*. Příloha směrnic. 2019. Dostupné online: <https://www.cshak.cz/prameny> [cit. 2023-06-03].

ČESKÝ SVAZ HÁDANKÁŘŮ A KŘÍŽOVKÁŘŮ. *Směrnice pro tvorbu a řešení křížovek s přílohami*. Praha: ČSHAK, 2019. Dostupné online:

<https://www.cshak.cz/zakladni-krizovkarske-dokumenty-0> [cit. 2023-06-03].

CHROMÝ, Zdeněk. *Velký křížovkářský slovník. Recenze*. Český svaz křížovkářů a hádankářů, 2014. Dostupné online: <https://www.cshak.cz/clanky-recenze> [cit. 2023-06-03].

FAAß, Gertrud. LEXICOGRAPHY AND CORPUS LINGUISTICS. 123–135. In: FUERTES-OLIVERA, Pedro A., ed. *The Routledge Handbook of Lexicography*. London and New York: Routledge, 2018.

FILIPEC, Josef. Lexikálně sémantická výstavba hesla — ústřední otázka lexikografické práce (Na materiále jednojazyčných slovníků). *Slovo a slovesnost*, 18 (3), 1957, 129–150.

FRANC, Martin a Jiří KNAPÍK. 'We'll Get Around to the People in the Coming Quarters': Leisure in the Bohemian Lands, 1948–56. *Soudobé dějiny*, 2010, 17 (4), 613–640.

GEERAERTS, Dirk. *Teorie lexikální sémantiky*. Praha: Karolinum, 2019.

GEERAERTS, Dirk. *The treatment of meaning in dictionaries and prototype theory*. 487–495. In: HJALMAR GOUWS, Rufus, HEID, Ulrich, SCHWEICKARD, Wolfgang and Herbert Ernst WIEGAND (eds.). *Dictionaries. Supplementary volume, recent developments with focus on electronic and computational lexicography*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2013.

HAUSMANN, Franz Josef a Herbert Ernst WIEGAND. *Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey*. 328–360. In: GOUWS, Rufus a Franz J. HAUSMANN. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. 1. Teilband*. Berlin: De Gruyter Mouton, 1989.

HAUSMANN, Franz Josef. *Wörterbuchtypologie*. 968–981. In: GOUWS, Rufus a Franz J. HAUSMANN. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. 1. Teilband*. Berlin: De Gruyter Mouton, 1989.

HAUSMANN, Franz. *Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart*. 1–19. In: In: GOUWS, Rufus a Franz J. HAUSMANN. *Wörterbücher /*

Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. 1. Teilband. Berlin: De Gruyter Mouton, 1989.

HLADKÁ, Zdeňka (2017a). *Hnízdování*. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a Jana PLESKALOVÁ (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/HNÍZDOVÁNÍ> [cit. 2023-06-03].

HLADKÁ, Zdeňka (2017b). *Lexikologie*. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a Jana PLESKALOVÁ (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE> [cit. 2023-06-03].

HLADKÁ, Zdeňka (2017c). *Synonymie*. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a Jana PLESKALOVÁ (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/SYNONYMIE> [cit. 2023-06-03].

HLADKÁ, Zdeňka a Renata NOVOTNÁ (2017). *Výkladový slovník*. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a Jana PLESKALOVÁ (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: https://www.czechency.org/slovník/VÝKLADOVÝ_SLOVNÍK [cit. 2023-06-03].

HODURA, Kvido. Lístkové výpisky k českému slovníku. *Naše řeč*, 19 (1), 1935, 1–6.

JARMUL, Katharine a Richard LAWSON. *Python Web Scraping – Second Edition: Successfully Scrape Data From Any Website with the Power of Python*. Packt Publishing, 2017.

KOCHOVÁ, Pavla a Zdeňka OPAVSKÁ (eds.) *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2016.

KOSEM, I. et al. The image of the monolingual dictionary across Europe: Results of the European survey of dictionary use and culture. *International Journal of Lexicography*. **32** (1), 2019, 92–114.

KÜHN, Peter. *Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten*. 111–127 In: GOUWS, Rufus a Franz J. HAUSMANN. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of*

Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. 1. Teilband. Berlin: De Gruyter Mouton, 1989.

MÜLLER-SPITZER, Carolin. *Contexts of Dictionary Use.* In Müller-Spitzer, Carolin, ed. *Using Online Dictionaries.* 2014.

MURPHY, M. Lynne. *Semantic Relations and the Lexicon.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

NEKULA, Marek (2017). *Adaptace výpůjček.* In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* Dostupné online: https://www.czechency.org/slovník/ADAPTACE_VÝPŮJČEK [cit. 2023-06-03].

NOVOTNÁ, Renata (2017). *Lexikální význam.* In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a Jana PLESKALOVÁ (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* Dostupné online: https://www.czechency.org/slovník/LEXIKÁLNÍ_VÝZNAM [cit. 2023-06-03].

OBSTOVÁ, Zora, Ondřej TICHÝ a Aleš KLÉGR. Projekt Lexikálně-sémantické databáze češtiny (LSD-Czech): uživatelský pojmový slovník a online databáze. *Studie z aplikované lingvistiky.* Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2022, **13** (2), 86–98.

RANGELOVÁ, Albena. *Výkladové slovníky a uživatelská praxe.* 79–86. In: *Varia 9. Zborník materiálov zo 9. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 1.–3. 12. 1999).* Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2002.

RAPHEL, Adrienne. *The Crossword Mentality in Modern Literature and Culture.* Dissertation. Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2018.

REDAKCE PŘÍRUČNÍHO SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO, KANCELÁŘ SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO. *Akademický slovník. Naše řeč.* 23 (6), 1939, 178-185.

RIEMER, Nick. *Introducing Semantics.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

RIEMER, Nick. Reductive paraphrase and meaning. A critique of wierzbieckian semantics. *Linguistics and Philosophy*, **29** (3), 2006. S. 347–379.

SHANNON, Claude. A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal.* **27**, 1948, 379–423, 623–656.

ŠKRABAL, M. a B. ŠTĚPÁNKOVÁ. *Obraz výkladových slovníků napříč Evropou. Naše řeč.* **103** (3), 2020, 275–277.

ŠKRABAL, Michal a Martin KAVKA. Merging Professional and Collaborative Lexicography: The Case of Czech Neology. *International Journal of Lexicography.* **34** (3), 2021. 282–301.

SUROWIECKI, James. *The Wisdom of Crowds.* New York: Achor Books, 2004.

SVAZ ČESKÝCH HÁDANKÁŘŮ A KŘÍŽOVKÁŘŮ. *České křížovky.* Praha: Výroční tisk SČHAK, 1980.

TARP, Sven. *The concept of dictionary.* 237–249. In: FUERTES-OLIVERA, Pedro A., ed. *The Routledge Handbook of Lexicography.* London and New York: Routledge, 2018.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Reflexe činnosti Kanceláře Slovníku jazyka českého v časopise Naše řeč. *Naše řeč.* **94** (1), 2011, 1–13.

VINÁREK, J. a J. ŠVESTÁK. *Založení Svazu českých hádankářů a křížovkářů. Úvodní článek charakterizující přípravné období.* 1. 12. 1968. Dostupné online: <https://www.cshak.cz/sites/default/files/inline-files/Zalo%C5%BEn%C3%AD%20svazu.pdf> [cit. 2023-06-03].

VINÁREK, Josef. *Bystříme si vtip. Všechny druhy hádanek a křížovek a návod k jejich luštění i tvorbě.* Praha: Orbis, 1954.

WEINGART, Miloš. Slovník jazyka českého. *Naše řeč.* **1** (1), 1917, 8–11.

WIEGAND, Herbert Ernst. *Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme.* 371–409. In: GOUWS, Rufus a Franz J. HAUSMANN. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. 1. Teilband.* Berlin: De Gruyter Mouton, 1989.

WIERZBICKA, Anna. *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky.* Praha: Karolinum: 2014.

XU, Hai. A Critique of the Controlled Defining Vocabulary in Longman Dictionary of Contemporary English. *Lexikos*, **22** (1), 2012. S. 367–381.

ZAJÍČEK, P., BELKOVÁ, K. a V. JEMELÍK. *Češi, národ křížovkářů. O historicky první křížovku se přetahují s Brity*. Seznam Zprávy, 12. 11. 2018. Dostupné online: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/cesi-narod-krizovkaru-o-historicky-prvni-krizovku-se-pretahuji-s-birty-60180> [cit. 2023-06-03].

Zmatlík a Palička. In: ZACH, Aleš. *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*. 2007-2023. Dostupné online: <https://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/zmatlik-a-palicka.html> [cit. 2023-06-03].